

Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий

Колірний декор палацу Івана Мазепи
у Батурині та європейські паралелі

Торонто · 2025

КАНАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ
АЛЬБЕРТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ «УКРАЇНІКА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
«ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

представляють науково-популярне видання:

КОЛІРНИЙ ДЕКОР ПАЛАЦУ ІВАНА МАЗЕПИ У БАТУРИНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ПАРАЛЕЛІ

Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий

Упорядник і відповідальний редактор Володимир Мезенцев

Фотографії Володимира Мезенцева, Юрія Ситого, Сергія Дмитрієнка, Каріни Солдатової,
Максима Нескуби, Наталії Сушко, Мирослава Кобилянського, Кирила Полякова

Комп'ютерна графіка Сергія Дмитрієнка, Олександра Бондаря

Консультанти і рецензенти: архітектор-реставратор Сергій Юрченко, директор Науково-дослідного
інституту історії архітектури і містобудування у Києві, д-р габіль Олексій Сокирко,
професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Видавництво «Гомін України»/“Ukrainian Echo” Publishing Company Ltd.
9 Plastics Ave., Toronto, Ontario, Canada M8Z 4B6
Tel.: (416) 516-2443. Email: homin@on.aibn.com

Редакторка Софія Сосняк
Комп'ютерний дизайн Михайла Гуцмана

Це видання здійснено коштом Фондації «Будучність», Дослідного
інституту «Україніка» та “Delta Bingo cGaming Centre” у Торонто.

© Володимир Мезенцев, 2025
© «Гомін України», оригінал-дизайн, 2025

На передній обкладинці картина «Гетьман Іван Мазепа з військом перед укріпленнями Батурина». Художник
Артур Орльонов, 2025 р. (Київ). Друкується за дозволом автора. Комп'ютерний дизайн обкладинки Сергія
Дмитрієнка.

Торонто: Видавництво «Гомін України», 2025

TRIDENT Associates Printing
Українська Друкарня ТРИЗУБ

tel. 905-469-3553 • cell 416-856-2147
1-800-216-9136
tridentprinting@hotmail.com

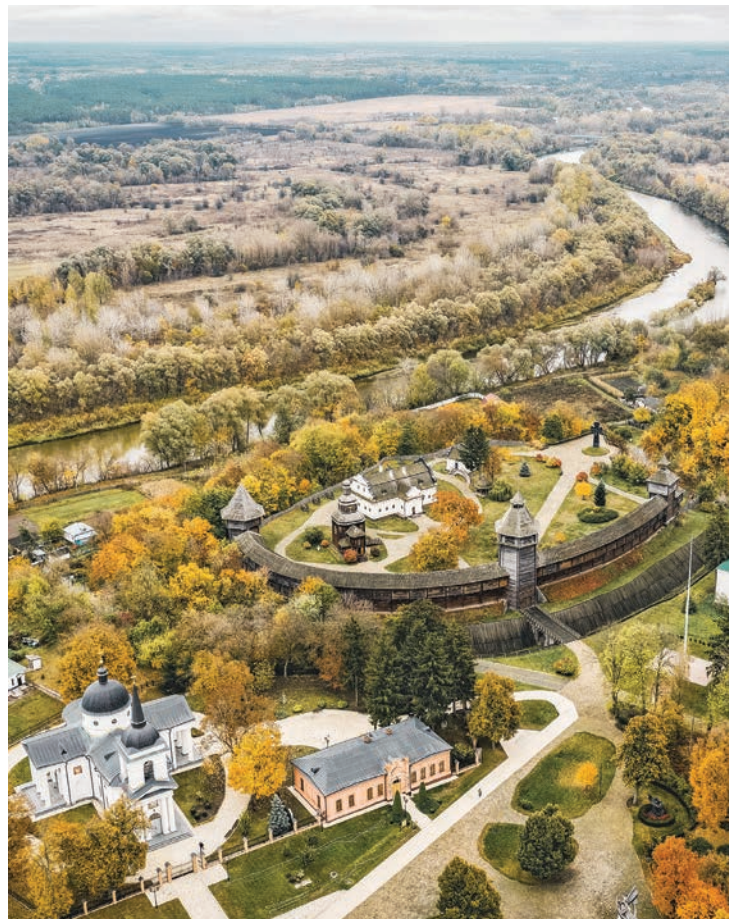
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ БАТУРИНА 2025 р. І ПІДТРИМКА ПРОЄКТУ

Великомасштабна війна Росії проти України не зупинила історико-археологічне і архітектурно-мистецьке дослідження м. Батурина Чернігівської обл. науковцями Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» цього міста, Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Тараса Шевченка м. Чернігова і Канадського інституту українських студій (КІУС) Альбертського університету в м. Едмонтоні та його відділу м. Торонто в Канаді. У 1995-2021 рр. вони щоліта проводили розкопки в Батурині. Через російську агресію в Україну довелось призупинити стаціонарні археологічні дослідження там у 2022-23 рр. Однак у липні-серпні минулого і цього року, попри військові дії на сусідній Сумщині, співробітники заповідника «Гетьманська столиця» з участю волонтерів з Києва, Чернігова та м. Луцька Волинської обл. коштом КІУС провели розкопки на околицях Батурина¹ (іл. 6-8). Тут ознайомимо з їхніми результатами у 2025 р.

Наш попередній буклет розглянув архітектуру і зовнішній пластичний декор зруйнованої головної резиденції гетьмана Івана Мазепи (до 1700 р.) у Батурині на основі матеріалів передвоєнних археологічних досліджень її залишків та широких порівнянь з подібними ранньомодерними палацами Польщі та інших країн Заходу.² Ця праця уперше детально опише і графічно реконструює виявлене археологами первинне поліхромне фарбування фасадів того Мазепашиного осідку та покаже численні аналогії такого колірною оформлення споруд Європи XVI-XVIII ст. (іл. 11-17, 21-27).

Вже 25 років КІУС та Дослідний інститут «Україніка» у Торонто спонсорують проєкт вивчення історії та культури Батурина козацької доби. Його учасники щиро дякують директорці КІУС проф. Наталії Ханенко-Фрізен, її заступнику д-р Сергію Ціпку, директору Центру українських історичних досліджень ім. Петра Яцика при відділі КІУС в Торонто проф. Франку Сисину та президенту Дослідного інституту «Україніка», виконавчому директору Ліги Українців Канади мгр Оресту Стецеву за щедre фінансування Батуринського проєкту й поширення наших буклетів протягом чверть століття.

Цей проєкт адмініструється Центром українських історичних досліджень ім. Петра Яцика при Торонтському відділі КІУС (<https://www.ualberta.ca/canadi->

Іл. 1. Центр старого Батурина на лівому високому березі р. Сейм восени 2025 р. Аерофото М. Кобилянського з архіву Національного заповідника «Гетьманська столиця».

an-institute-of-ukrainian-studies/centres-and-programs/jacyk-centre/baturyn-project.html). 2001 р. Батуринський проєкт започаткував тодішній директор КІУС, провідний історик гетьманської держави проф. Зенон Когут і керував ним до 2015 р.³ Він лишається авторитетним академічним дорадником проєкту, співавтором наших буклетів та статей про нові історико-археологічні студії столиці Гетьманщини.⁴ Науковий працівник Торонтського відділу КІУС д-р Володимир Мезенцев брав участь у розкопках Батурина та респект Мазепашиного маєтку як співкерівник українсько-канадської археологічної експедиції у 2001-13 рр. Він є виконавчим директором Батуринського проєкту в Канаді. Фонд Катедр Українознавства у Нью-Йорку (www.ukrainianstudiesfund.org) надає щорічні субсидії на цей проєкт.

Батуринська археологічна експедиція базується при Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін Чернігівського університету. Директор цього інституту, знаний історик Лівобережної України проф. Олександр Коваленко активно допомагає

Іл. 2. Цитадель фортеці Батурина з ранішою гетьманською резиденцією XVII ст., реконструйовані 2008 р. на основі археологічних досліджень. Аерофото М. Кобилянського з архіву заповідника «Гетьманська столиця».

вивченню батуринської старовини. Керівником експедиції є науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у Батурині археолог Юрій Ситий (Чернігів).

У 2024-25 рр. дослідження Батурина і підготовку публікацій підтримали дотаціями Дослідний інститут «Україніка», Крайова Управа Ліги Українців Канади (голова Борис Михайлець), Ліга Українців Канади – відділ у Торонто (голова Микола Литвин), Кредитова спілка «Будучність» (голова дирекції Андрій Тарапацький), Українська кредитова спілка (персональна подяка Генеральному директору Тарасу Підзамецькому), Фундація «Прометей» ім. Стефанії Швед та Степана Онищука (голова Христина Бідяк) і «Venefaction Foundation (OTDzulynsky Fund)» у Торонто.

Вшануємо і оприлюднимо імена добродіїв у Канаді та Америці, які пожертвували на Батуринський проект у 2024-25 рр. Це є вельмишановні Оленка Негрич, д-р Юрій Іванчишин і д-р Вільгельміна Дегрот, Орест і Тетяна Джулинські, Мирон та Олена Дилинські, Роман і Дарія Пількови, д-р Ернест Евашук, Роман Пендзей, Володимир та Христина Кудрики, проф. Віктор Палис, Ірина Мицак, Євгенія і Каріна Мельничуки, Тамара

Ботюк, Михайло Гуцман, Наталія та Іван Ємці (Торонто), д-р Юрій і Оріся Лисики (Ошава, Онтаріо), Марта Олійник (Монреаль), д-р Марія Грицеляк (Парк-Рідж, Іллінойс) та Майкл-Стівен Гумницький (Мерфрісборо, Теннессі). Дослідники Батурина щиро сердно дякують названим українським громадським організаціям, кредитівкам, фундаціям і високоповажним благодійникам за їхню щедрі підтримку проекту від початку цього століття. Особливо відзначимо Оленку Негрич, д-р Юрія Іванчишина, Майкла С. Гумницького та д-р Марію Грицеляк за гетьманські дари на продовження студій Батурина минулого і цього року.

Висловлюємо велику подяку голові редакційної колегії *Гомону України/Ukrainian Echo* д-р Олегу Романишину, мовній редакторці Софії Сосняк та комп'ютерному дизайнеру Михайлу Гуцману за фахову підготовку до друку й публікацію довгих і багатолістрованих статей про вивчення Батурина українською та англійською мовами у цій авторитетній газеті понад два десятиліття, а також чотирнадцяти буклетів у її видавництві. Д-р О. Романишин та мгр О. Стеців всебічно підтримують Батуринський проект у громаді, допомагають його фінансуванню, досконало організують, спонсорують і рекламують публічні лекції В. Мезенцева про останні дослідження старожитностей гетьманської столиці в Торонто та оприлюднюють наші буклети й статті на цю тему на вебсайтах Дослідного інституту «Україніка» і Ліги Українців Канади.⁵

25 квітня 2025 р. В. Мезенцев зробив доповідь «Архітектура і декор Мазешиного палацу в Батурині та західні аналогії», ілюстровану прозірками, у приміщенні «Олд Мілл» в Торонто. «Україніка» та КІУС широко рекламували її у канадсько-українській медіі та Інтернеті. У травні відео цієї лекції показали на *Forum TV Canada* та розмістили на ютубі й Фейсбуці.⁶

Запропонований буклет є чотирнадцятим випуском у серії подібних щорічних публікацій авторів про результати історико-археологічних досліджень ранньомодерного Батурина в 2010-25 рр. У попередніх випусках розглянуті розкопки залишків палацу І. Мазеши, реконструкції його дизайну та убору, фортифікація міста, геральдичні емблеми, культура й побут козацької верхівки, художні ремесла, економічні та мистецькі зв'язки гетьманської столиці з Заходом.⁷ Дуже дякуємо Фундації «Будучність» (голова дирекції Богдан Лешишин) та Дослідному Інституту «Україніка» і його президенту О. Стецеву за покриття коштів видання

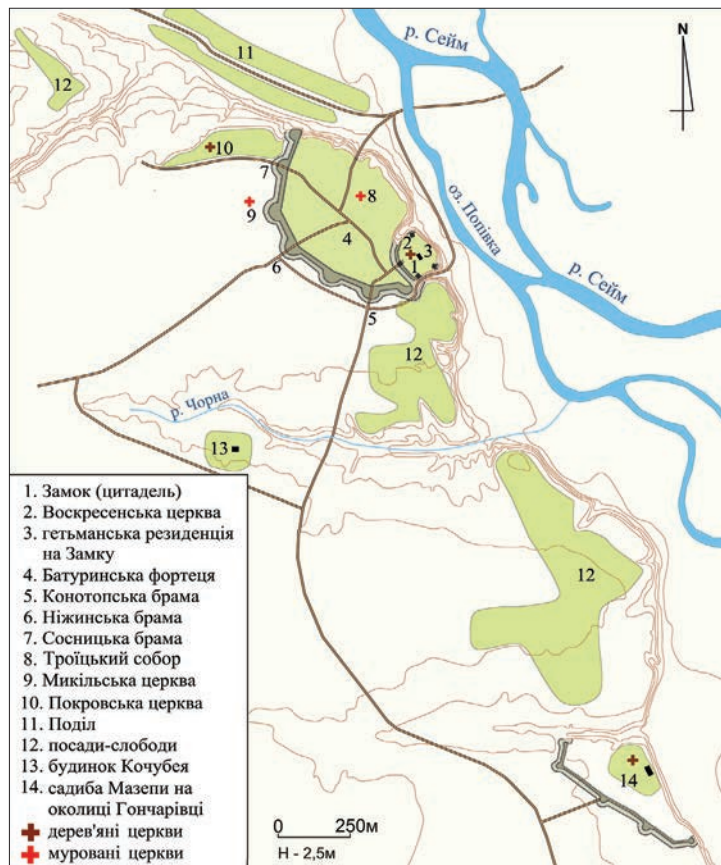
восьми останніх брошур тої серії у 2018-25 рр.

Ці гарно видані науково-популярні багатоілюстровані історико-археологічні й архітектурно-мистецькі праці авторів про столицю козацької держави рекомендуються широкому колу читачів і вченим, усім шанувальникам української старовини. Останні дев'ять буклетів 2017-25 рр. можна придбати у канцелярії Крайової Управи Ліги Українців Канади в Торонто за \$10 кожний (телефон: (416) 516-8223, email: luc@lucorg.com). Тринадцять брошур 2012-25 рр. розповсюджує Видавництво КІУС в Едмонтоні (тел.: (780) 492-2973, email: cius@ualberta.ca; <https://www.cius-press.com/product-category/archaeology/?v=3e8d115eb4b3>).

* * *

Підготовку цього буклету консультували директор Науково-дослідного інституту історії архітектури і містобудування у Києві архітектор-реставратор Сергій Юрченко; відомий історик Гетьманщини і козацької еліти, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка д-р габіль Олексій Сокирко; спеціалістка з біографії та діяльності І. Мазепи, співробітниця Українського наукового інституту Гарвардського університету (HURI Jasyk Distinguished Fellow) проф. д-р Тетяна Таїрова-Яковлева; знаний історик козацької держави і Батурина та мазеполог Сергій Павленко (Чернігів); учасниця розкопок у Батурині та дослідниця його ранньомодерних керамічних виробів, наукова співробітниця Інституту археології Національної академії наук України (НАНУ) д-р Людмила Мироненко; вчена секретарка Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» д-р Наталія Саєнко; завідувачка його відділом археології Каріна Солдатова; історики зодчества Речі Посполитої в інститутах мистецтва Польської академії наук (ПАН), університетах та бюрах реставраторів/консерваторів споруд Варшави і м. Кракова у Польщі.⁸ Вельми дякуємо цим вченим за слухні поради, інформації та апробації першого варіанту цієї праці та нашої комп'ютерно-графічної реконструкції пофарбованого екстер'єру Мазепиного палацу в Батурині (іл. 17 і задня обкладинка). Подяка належить також директорці Центру ім. Петра Яцика у Бібліотеці Робертс Торонтського університету д-р Ксені Кебузинській за цінні бібліографічні консультації В. Мезенцева.

На щастя, дотепер Батурин, його п'ять музеїв старожитностей, знамениті пам'ятки зодчества XVII-XIX ст., реконструйована цитадель та величні скульп-

Іл. 3. План Батурина з околицями до зруйнування 1708 р.
Реконструкція Ю. Ситого, В. Мезенцева та О. Бондаря,
комп'ютерна графіка О. Бондаря 2017 р.

турні монументи і меморіали Національного заповідника «Гетьманська столиця» не постраждали від бомбардувань і руйнувань російських агресорів (іл. 1, 2, 4, 5, 28). У тяжких умовах великомасштабної навали загарбників на Україну співробітники заповідника плідно продовжили пам'яткоохоронну, музейну, експериментальну, освітню, науково-дослідницьку і видавничу діяльність. Незважаючи на виклики воєнного часу, часті й тривалі повітряні тривоги та перебої з електропостачанням, наплив відвідувачів до музеїв та історичних споруд Батурина з України і з-за кордону все зростав останні роки. У 2025 р. їх оглянуло біля 50 тис. туристів з України, Польщі, Естонії, Німеччини, Великої Британії, Нідерландів, Швеції, США й Канади. Серед них було до 17 тис. українських школярів і студентів, 6,242 службовці ЗСУ з їхніми родинами, іноземні волонтери, журналісти та багато біженців від військових дій і російської окупації на південно-східній Україні. Працівники батуринського заповідника провели з ними 2,720 екскурсій українською і англійською мовами та віртуальні тури для мешканців м. Мюнхену в Німеччині.

Іл. 4. Воскова фігура гетьмана Івана Самойловича у гетьманській резиденції на цитаделі Батурина. Фото з архіву заповідника «Гетьманська столиця».

З 2024 р. поновили експозицію зразкового Музею археології Батурина. Його відвідування набагато збільшилось, до 11,450 осіб за 2025 р. Серед них нараховано близько 2 тис. учасників бойових дій та членів сімей загиблих захисників України і 269 українських учнів.

2025 р. співробітники заповідника презентували 138 публічних лекцій онлайн про гетьманську столицю українською і англійською мовами для викладачів та студентів університетів, шкіл, бібліотек і військових частин України, працівників й оглядачів Українського музею в Австрії. Вони виступали на міжнародних наукових конференціях в Україні, Польщі, Німеччині та Іспанії. Науковці цієї установи надрукували й поширили в Інтернеті 176 академічних і науково-популярних статей про діяльність заповідника в умовах війни, важливі музейні експонати, співпрацю з музеями та архівами Чехії, Австрії та Швеції, про славнозвісних гетьманів, козацьких старшин та їхні роди, останні розкопки Батурина, його розорення 1708 р. і вшанування пам'яті полеглих борців за волю Батьківщини у виданнях України, Польщі, Чехії та Франції.⁹

У 2025 р. Національний заповідник «Гетьманська столиця» відзначив 30-річчя від початку археологічних досліджень Батурина.¹⁰ Як і в минулі роки, заповідник опублікував черговий збірник наукових статей *Бату-*

ринська старовина, випуск 11 (15), за редакцією Тетяни Кербут, Олександра Коваленка та ін. (Ніжин, 2025).

Тож, завдяки відданій праці співробітників заповідника «Гетьманська столиця», цього року значно зросло відвідування музеїв, архітектурних і скульптурних пам'яток Батурина й поживався інтерес українців, особливо молоді, військових, їхніх родин та іноземних туристів до історії, культури і очільників козацької держави та її відтвореної столиці (іл. 1, 2, 4, 5, 28). Вона все більше привертає увагу і стає туристичною атракцією у світі, здебільше серед української діаспори. Збереження, вивчення й популяризація археологічних, архітектурних і мистецьких пам'яток Батурина, крім високої наукової цінності, служить також вихованню національної свідомості та патріотизму українців, справі оборони незалежності й державності нашої Батьківщини від зазіхань імперських поневолювачів, від московських фальсифікацій її минулого і пропаганди.

СЛАВНА І ТРАГІЧНА ДОЛЯ БАТУРИНА

У наших раніших буклетах більш розлого описано історію Батурина за княжої, польсько-литовської та козацької епох, його героїчну оборону, захоплення і нищівне розорення російською армією у 1708 р.¹¹ Тут лише коротко нагадаємо, що 1669 р. місто обрали столицею козацької держави (1648-1781 рр.), головним осідком гетьманів Війська Запорізького.

Цього року побачила світ нова фундаментальна англomовна монографія З. Когута про становлення козацької держави, політичну культуру, історичні наративи, світогляд та національну ідентичність українців у 1569-1714 рр. Її автор на основі останніх студій ґрунтовно висвітлив діяльність, політику і концепції державотворення видатних гетьманів Івана Самойловича (1672-87 рр.), Івана Мазепи (1687-1709 рр.) та Пилипа Орлика (1710-42 рр.), пов'язаних життям з Батурином¹² (див. передню обкладинку, іл. 4, 5).

Козацька Україна та її столиця досягли найвищого піднесення за довгого й блискучого правління керманича європейського вишколу і орієнтації І. Мазепи. Він запроваджував архітектуру та мистецтво Заходу до Батурина й перетворив його на один з найзначніших, багатих і динамічно зростаючих міст України наприкінці XVII – на початку XVIII ст. (іл. 1-3). Заміські садиби І. Самойловича та І. Мазепи досліджує цей буклет. Розбудова останнім державного скарбу, гос-

подарства, військової потуги, православної Церкви, освіти, культури й добробуту людності Гетьманщини та її столиці, інтенсивне спорудження там храмів, монастирів і фортець у 1690-х рр. докладно розглянуто у новій монографії С. Павленка.¹³

1708 р. І. Мазепа зробив свій вирішальний європейський вибір – уклав воєнно-політичний альянс зі шведським королем Карлом XII. Гетьман підняв повстання за звільнення козацької України від автократичної влади Москви, за збереження козацьких волі, прав і самоврядування. Того ж року козаки, гетьманська гвардія та міщани звитязно боронили повсталий Батурин від переважаючої армії царя Петра І. Однак, за відсутності І. Мазепи, російське військо зрадою захопило батуринську фортецю, вигубило залогів та усіх цивільних мешканців, разом 11-14 тис. батуринців, пограбувало й спалило місто дотла.¹⁴ Царські воєначальники розпродали загарбані там цінності та майно І. Мазепи, а його державний і приватний архів та генеральну канцелярію вивезли до Москви й Санкт-Петербургу.¹⁵ Так Петро І помстився нескореному гетьману, знищив його столицю разом з населенням для застрашення усіх Мазепиних прихильників і придушив антимосковське повстання жорстоким терором.¹⁶

Півстоліття фортеця й прилеглі посади покараного міста лежали у згарищах спустошені. Наступний гетьман Лівобережної України Іван Скоропадський (1708-22 рр.) не відбудовував Батурин, але дозволив нечисленним втікачам від різанини та новосельцям мешкати тільки на його околицях.¹⁷ Він сам використовував уцілілий гетьманський маєток у приміському с. Обмачів, про який мова нижче.

Просвічений гетьман Кирило Розумовський (1750-64 рр.) спромігся відбудувати й заселити знову увесь Батурин і повернути йому статус головного міста козацької держави (іл. 5). Навіть після її скасування царом 1764 р. відставний гетьман продовжував розбудову та благоустрій міста власним коштом до своєї смерті у 1803 р. Ліквідацію гетьманського правління і української політичної та адміністративної автономії Російською імперією детально досліджено у ряді книг З. Когути.¹⁸ Протягом XIX-XX ст. колишня гетьманська столиця все більш занепадала, аграризувалась й перетворилась на незначне містечко, «закуток царської імперії», а за советської влади – на т. зв. селище міського типу (сmt).

У самостійній Україні 2008 р. Батурин отримав адміністративний статус міста на визнання його важливої ролі в українській історії та державотворенні.

Іл. 5. Гетьман Кирило Розумовський. Художниця Наталя Павлусенко, 2024 р. (Стокгольм). Зібрання заповідника «Гетьманська столиця». Публікується за дозволом авторки.

За сприянням уряду і завдяки активній діяльності Національного заповідника «Гетьманська столиця», він став головним центром збереження, дослідження та популяризації історико-культурної спадщини козацької держави, її очільників, пізнавального туризму, народної просвіти й патріотичного виховання українців, особливо юнацтва (іл. 1, 2, 4, 5, 28). Нехтуючи небезпекою наближення до військових дій на Сумщині, десятки тисяч туристів з України та Заходу продовжують відвідувати музеї та історичні об'єкти батуринського заповідника, що прославляють козацьчину, видатних володарів булави і вшановують світлу пам'ять жертв московської навали 1708 р.

23 серпня цього року чернігівська обласна, ніжинська районна й міська адміністрації, батуринці та гості з участю народних депутатів, воїнів ЗСУ і артистів філармонії Чернігова урочисто й велелюдно святкували День Державного Прапора України у Батурині¹⁹ (іл. 28). Від 2021 р. там, на Майдані Гетьманської слави, гордо височить найбільший на Чернігівщині флашток з національним стягом.²⁰

Іл. 6. Місце селища гетьманських козаків-рибалок XVII-XVIII ст. біля с. Обмачів, під Батурином, на лівому високому березі р. Сейм. Знімок К. Солдатової.

Іл. 7. Археологічні дослідження залишків рибальського селища у 2025 р. Світлина Ю. Ситого.

РОЗКОПКИ ПОСЕЛЕННЯ РИБАЛОК ГЕТЬМАНСЬКОГО МАЄТКУ В СЕЛІ ОБМАЧЕВІ ПІД БАТУРИНОМ 2025 р.

У липні цього року співробітники відділу археології Національного заповідника «Гетьманська столиця» з його завідувачкою К. Солдатовою та археологом Максимом Нескубою разом з волонтерами під керівництвом Ю. Ситого провели охоронні розкопки у заплаві лівого берега р. Сейм, на горбку з назвою «Грудок», на околиці с. Обмачів Ніжинського р-ну Чернігівської обл. Це село лежить за 5 км на північний захід від Батурина. У XVII-XVIII ст. там було численне козацьке населення.

2022 р. на підвищенні Грудок військові траншеї пошкодили залишки селища рибалок тих століть. 2025 р. в ході обстеження стінок траншей археологи виявили рештки заглиблених у землю житла, кількох господарських споруд, двох поховань та фрагменти керамічного посуду кінця XVII – початку XVIII ст. (іл. 6-8). Спеціаліст з фізичної антропології з відділу біоархеології Інституту археології НАНУ Юрій Долженко визначив, що два черепи похованих належали чоловіку й жінці 23-30 років²¹ (іл. 8).

За Ю. Ситим, розкопане житло з підклітом було спалено, ймовірно, під час розорення Мазепиної столиці російським військом у 1708 р., а поховані молоді мешканці рибальського селища є жертвами того нападу. Це поселення знаходилося на давньому шляху з Батурина до чоловічого Миколаївського Крупицького монастиря біля с. Осіч, за 11 км від міста. Той визначний духовний і культурний центр модерної України та сусідній скит разом з Батурином і околицями пограбувало й зруйнувало московське військо. 1999 р.

його відновили як жіночий монастир.²²

У 2009-10 рр. між селами Осіч та Каціри археологи знайшли залишки селища XVII – початку XVIII ст., населення якого також знищили царські карателі у 1708 р.²³ Ці приміські села, хутори козацької старшини та чоловічий і Кербутівський дівочий монастирі поділили трагічну долю Мазепиної столиці. Автор *Історії Русів* межі XVIII-XIX ст. драматично описує, як царський воєначальник після розгрому Батурина, «...переходячи околиці міські, палив і руйнував усе, що траплялося йому на дорозі, обертаючи житла народні на пустелю».²⁴ Французький історичний твір 1721 р. також повідомляє про спалення московитами «більшості» поселень, сусідніх зі спустошеним Батурином, і «...криваву різанину й жах, які сповнили цей край».²⁵

Очевидно, селище рибалок, відкрите на Грудку 2025 р., належало до гетьманського маєтку в Обмачеві. У 1675 р. І. Самойлович заснував там заміську садибу і спорудив дерев'яний палац («хороми») та господарські будівлі (іл. 4). Він приймав там посланців царя. Ця рангова маєтність «на булаву» з угіддями в околицях Батурина перейшла до наступних гетьманів: І. Мазепи, І. Скоропадського та К. Розумовського²⁶ (передня обкладинка, іл. 5). Обмачівська гетьманська садиба з угіддями була великим виробничо-торговельним і промисловим комплексом.²⁷

У вересні цього року Ю. Ситий провів археологічну розвідку на терені Обмачева. Він вважає, що гетьманський двір розміщався у тому селі, на місці городища раннього залізного віку, що є на терасі лівого берега Сейму. Археолог знайшов там уламки керамічного посуду XVII ст. Маєток захищали давні вали й рови того городища, а по гребеню валу встановили гострокіл.

К. Солдатова підтримує локалізацію Ю. Ситим гетьманського маєтку Обмачева. За її студіями писемних джерел XVIII ст., відкрите селище рибалок на Грудку згадується у документах як Обмачівський хутір, приналежний сусідньому гетьманському двору. Окремий підрозділ козаків Батуринської сотні займався рибальством на угіддях гетьманів і мав повинність постачати рибу на їхні кухні. Дослідниця міркує, що ті гетьманські козаки-рибалки брали участь у повстанні І. Мазепи та обороні Батурина від царської армії. За це нападники спалили рибальське поселення на Грудку й вигубили частину його мешканців (іл. 8). Після погрому Мазепиної столиці та передмість у 1726 р. на Обмачівському хуторі лишилось тільки шість родин рибалок.²⁸

К. Солдатова допускає, що московити також пограбували гетьманський палац у Обмачеві, але не зруйнували його.²⁹ За архівним документом, цей де-

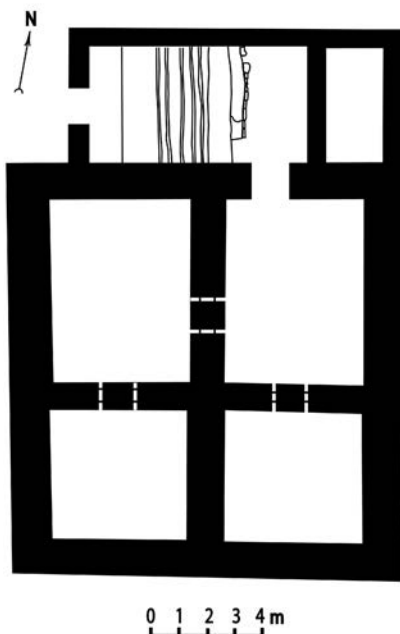

Іл. 8. Знахідки фрагментів керамічного посуду XVII-XVIII ст. та решток похованих мешканців селища, віднесених до жертв московської навали на Мазепину столицю 1708 р.
Фото К. Солдатової (зліва) і М. Нескуби.

рев'яний палац зберігся від часу І. Самойловича до 1747 р. Того року згадано сволок під його стелею, на якому вирізьблено пам'ятний напис про зведення «хоромів» тим гетьманом.³⁰ Також Чернігівський літопис повідомляє, що після підходу до зруйнованого вщент Батурина союзних шведських і гетьманських військ І. Мазепа зупинився у зам'єському Обмачеві в листопаді 1708 р.³¹ Це свідчить про те, що назване село й Обмачівський палац пережили розгром столиці І. Мазепи і після нього маєток служив наступним гетьманам. Хоч К. Солдатова по документах XVIII ст. встановила, що в Обмачеві залишилось мало корінних насельників після розорення Батурина і околиць. Археологи готуються продовжити польові дослідження там улітку 2026 р.

АРХІТЕКТУРА І ПЛАСТИЧНИЙ ДЕКОР ПАЛАЦУ ГОНЧАРІВКИ ЗА МАЛЮНКОМ 1744 р. ТА АРХЕОЛОГІЧНИМИ ДАНИМИ

У другій половині 1690-х рр. І. Мазепа заснував свою велику укріплену садибу на околиці Гончарівка, за 2 км на південний схід від фортеці Батурина (іл. 3). За датуванням В. Мезенцева, між 1696 р. і 1700 р. гетьман там побудував і багато прикрасив амбітний цегляний триповерховий палац, куди переніс свою

Іл. 9. План палацу І. Мазепи на околиці Батурина Гончарівка за археологічними дослідженнями його фундаментів. Реконструкція Ю. Ситого, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка 2013 р.

головну резиденцію з ранішого осідку в цитаделі Батурина (іл. 2, 3, 17, 18). Садибні церква, службові й господарські споруди були дерев'яні.

Російське військо під час зруйнування гетьманської столиці у 1708 р. захопило цей замиський маєток, пограбувало й спалило Мазепин палац. Відтоді споруди там стояли пустою, поступово розвалювались і розграбовувались. Протягом XVIII–XX ст. руїни палацу розбирали на цеглу та інші будівельні й декоративні матеріали для викорис-

комп'ютерної графіки. Там відтворено головну, торцеву (південну), й поздовжню (східну) елевації палацу з їхнім вбранням і первинним червоно-білим фарбуванням та екстер'єр після суцільної монохромної побілки до 1708 р. (іл. 17, 18 і задня обкладинка).

За цими графічними і археологічними даними та нашими реконструкціями, палац Гончарівки мав склепінчастий підвал, три наземні поверхи з балочними перекриттями, мансарду, ймовірно, вальмовий дах із заломом та вертикальну об'ємно-просторову композицію. Висота наземних ярусів зменшувалась догори. Перший поверх значно підвищував цоколь.

Чільний фасад увінчував високий трикутний бароковий фронтон з похилими увігнутими крилами та великим арочним вікном мансардного поверху. Обабіч цього вікна були тонкі пілястри чи півколонки (іл. 10, 14, 17, 18). Фронтон фланкували кутові стовпчики з трикутними завершеннями й малими волютними завитками по боках.

Наріжжя головної елевації на кожному поверсі прикрашали тонкі цегляні напівколонни чи тричвертні колони з керамічними профільованими базами. Колони стояли на п'єдесталах і вінчались різьбленими з вапняку капітелями коринфського ордеру (іл. 10–13, 17, 18). Колони з п'єдесталами коротші й тендітніші на верхніх ярусах, відповідно до зменшення їхньої висоти. Капітелі символічно підтримували антаблементи з профільованими карнизами, які відділяли й завершували кожний поверх (іл. 15). Над верхнім карнизом лінію колон продовжували вищезгадані наріжні стовпчики по краях фронту.

На другому й третьому ярусах чолового фасаду розміщувалось по три великих прямокутних вікна. У його центрі був вхід, обрамований порталом з бароковим фігурним тимпаном, правдоподібно, з рельєфним гербом І. Мазепи в середині. С. Юрченко гадає, що Ф.-В. Берггольц міг доволі збільшити від реальних габарити й пропорції вікон і входу на своєму позамасштабному схематизованому малюнку палацу Гончарівки. Хоч на його реконструкціях автори мусили слідувати якнайточніше цьому графічному джерелу (іл. 10, 17, 18).

Усі вікна облямовували лиштви з трикутними й лучковими/арочними профільованими сандриками, форми яких чергувались у горизонтальному і вертикальному напрямках. Кожне профільоване підвіконня декоративно спиралось по боках на невисокі керамічні кронштейни (іл. 10, 14, 17, 18).

Бічні стіни палацу були оздоблені простіше, тільки лиштвами й сандриками вікон та профільованими

тання у нових спорудах.

У 1995 р. та 2003–21 рр. археологи розкопали залишки фундаментів палацу та кількох дерев'яних будівель садиби Гончарівки. Вони встановили план і розміри глибокого підвалу, довжину палацу, близько 20 м, і його ширину – 14,5–15 м (іл. 9). Для Центральної України Мазепиною часу це була порівняно велика житлова споруда.³²

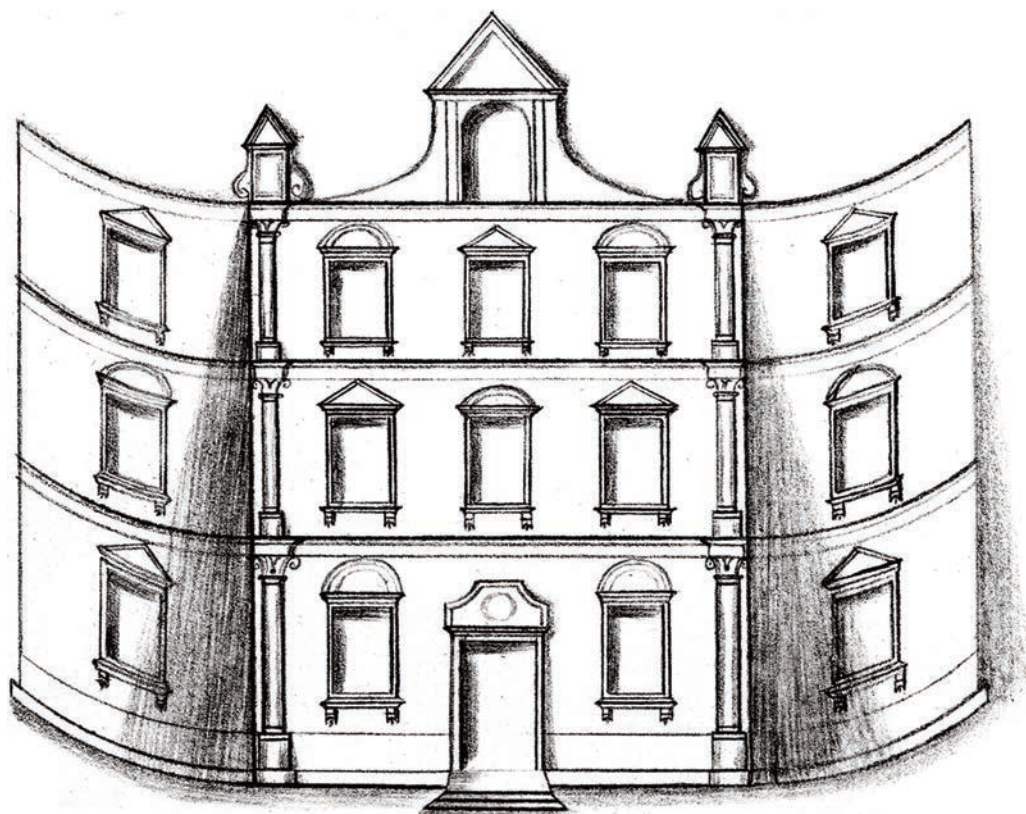
1744 р. німецький колекціонер архітектурних креслеників Фрідріх-Вільгельм фон Берггольц (Friedrich Wilhelm von Bergholtz, 1699–1765 pp.) відвідав Батурина і з натури зробив олівцем аматорський схематизований малюнок без масштабу палацу І. Мазепи на Гончарівці, руїни якого тоді ще стояли (іл. 10). Його оригінал зберігається у Національному музеї Стокгольму.³³ В. Мезенцев та більшість дослідників вважають малюнок 1744 р. унікальним і достовірним зображенням руїн гончарівського палацу та першорядним джерелом для вивчення і реконструкції архітектури й пластичного декору цієї пам'ятки.³⁴

На основі малюнку Ф.-В. Берггольца, плану підмурків резиденції гетьмана та археологічних знахідок фасадних орнаментальних деталей В. Мезенцев у спілці з художником Батуринського археологічного проекту Сергієм Дмитрієнком (Чернігів), підготували гіпотетичні реконструкції її об'єму технікою

карнизами, без колон і фронтонів. На наших реконструкціях, згідно, зображено по чотири прямокутних вікна на кожному поверсі й мансарді та три антаблементи на поздовжній елевачії (іл. 10, 17, 18). Таке зосередження орнаментальних деталей на головному фасаді типове для барокових палаців, вілл і костелів Заходу. Відмінно, ранньомодерним православним церквам і кам'яницям Центральної України був притаманний зовнішній декор, однаковий з усіх боків споруд.³⁵

Питання про будівельну техніку, архітектуру, стиль, багатопверховість, реконструкцію суперструктури, аналогії, зодчих і декораторів палацу Гончарівки детально розглянуті В. Мезенцевим у кількох академічних статтях.³⁶ У нашому попередньому буклеті підсумовано багатолітнє дослідження його архітектури й зовнішнього убору і порівняно їх з подібними мурованими бароковими магнатськими палацами Варшави, монастирськими будинками та житловими кам'яницями міщан чи шляхти м. Любліна в Польщі кінця XVII-XVIII ст. Там показано типологічну відмінність дизайну і оформлення Мазепиної головної резиденції від здебільше одноповерхових кам'яниць козацької старшини народної традиції. Обґрунтовано висновок, що гетьман побудував і прикрасив свій осідок у столиці козацької держави за взірцем порівняно невеликих мурованих вежоподібних триповерхових барокових палаців чи вілл можновладців Польщі або інших країн Центральної Європи XVII ст.

За визначенням провідного історика зодчества України д-р Віктора Вечерського (Київ), яке поділяє В. Мезенцев, архітектура палацу Гончарівки належала до стилістики центральноєвропейського бароко.³⁷ С. Юрченко вбачає в ній риси маньєристичного стилю Заходу першої половини XVII ст. Однак, за археологічними матеріалами, західний зовнішній декор того палацу доповнили низками керамічних полив'яних різнобарвних дисків з рельєфами розеток вздовж фризів антаблементів (іл. 13, 17, 18). Ці оздобы були не характерними для інших світських споруд України

Іл. 10. Руїни Мазепиного палацу на Гончарівці. Малюнок з колекції Ф.-В. Берггольца 1744 р. Національний музей Стокгольму. Посилання 33.

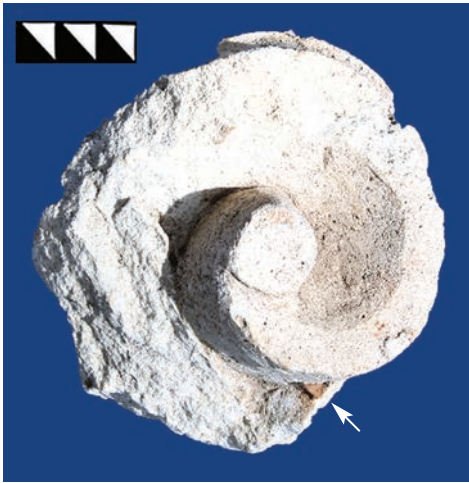
та барокового зодчества Європи. Очевидно, такий регіональний прийом у Батурині запозичили з опорядження завершень фасадів і підбань цегляних церков, дзвіниць та трапезних монастирів Середньої Наддніпрянщини, переважно Києва XVII-XVIII ст.³⁸

За писемними повідомленнями, у головній ставці І. Мазепи на Гончарівці знаходились особисті покої гетьмана, його дружини Ганни (†1702 р.), державна/військова й приватна гетьманська скарбниця, генеральна канцелярія, архів, бібліотека і зал для прийнять та бенкетів.³⁹

КОЛЬОРИ ФАСАДІВ МАЗЕПИНОЇ РЕЗИДЕНЦІЇ ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Ця праця покаже археологічні свідчення про поліхромне фарбування елевачій палацу Гончарівки, обґрунтує його реконструкцію та широко порівняє з відомим зовнішнім колірним оформленням мурованих будівель Гетьманщини і Заходу Нового часу (іл. 11-17, 19-27).

Спеціальних публікацій про колористику ранньомодерної архітектури України нам невідомо. На щастя,

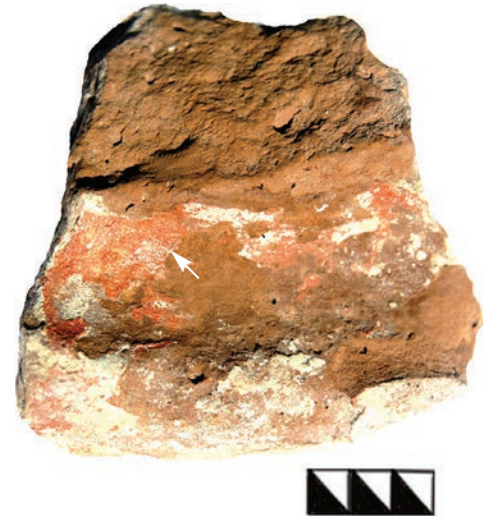

Іл. 11. Уламок вапнякової коринфської капітелі півколони з рельєфом волоти від убору головної елевації палацу Гончарівки. Там і на фрагментах керамічних декоративних фасадних деталей є залишки червоно-рудкої вохристої фарби й пізнішої побілки вапном (фарба вказана стрілками). Археологічні знахідки орнаментальних деталей палацу – фото В. Мезенцева.

від початку цього століття такий декор давніх споруд Європи плідно досліджували польські історики зодчества та реставратори/консерватори будівель. В. Мезенцев спирається на їхні публікації, важливі консультації, інтернетні ресурси та на свої власні натурні обстеження і фото 2014-15 рр. відтвореного фарбування екстер'єрів архітектурних пам'яток Польщі XVII-XVIII ст.⁴⁰ (іл. 21-23).

У ході розкопок решток палацу Гончарівки знайшли багато фраг-

Іл. 13. Наріжна півколони з коринфською капітеллю, базою і п'єдесталом, профільований карниз, архітрав та підшова цоколю, пофарбовані первинно у червоно-рудий колір, на побіленій площині чільного фасаду палацу перед 1700 р. Фриз антаблемента прикрашено керамічними полив'яними розетками й вставкою з гербом І. Мазепи. Гіпотетична реконструкція С. Юрченка і В. Мезенцева, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка 2013 р.

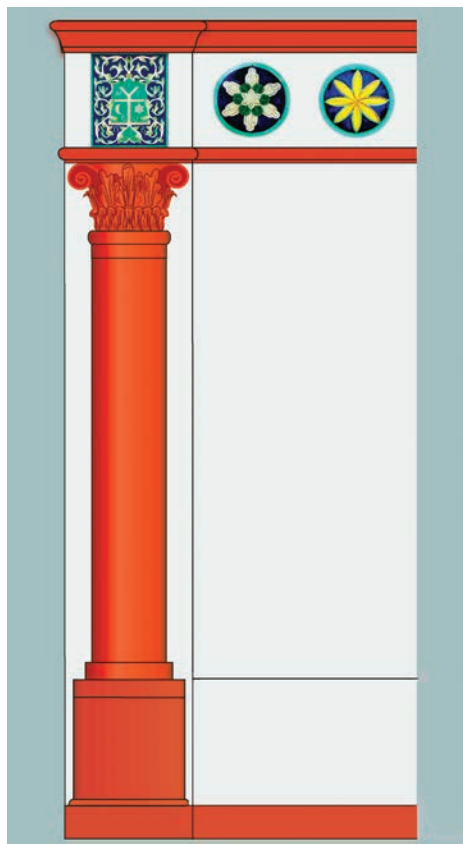
Іл. 12. Цегла у формі чверті кола від мурування фустів півколони (зліва) та уламок керамічної профільованої бази півколони (вигляд зверху на с. 12 і з торця на с. 13). Усі знахідки з розкопок Батурина зберігаються в Музеї археології та фондах заповідника «Гетьманська столиця».

ментів цегли, керамічних карнизних блоків та інших будівельних і декоративних деталей із залишками тиньку та побілки вапном. Тому до 2009 р. археологи вважали, що стіни тої споруди завжди були повністю потиньковані й побілені.

Однак у 2009-12 рр. вони вия-

вили значну кількість уламків лекальних/сегментовидних цеглин від мурування фустів фасадних півколони палацу, їхніх керамічних профільованих баз та двох різьблених вапнякових коринфських капітелей з рельєфами волот. На їхніх лицьових сторонах збереглися рештки досить яскравої червоно-рудкої вохристої фарби, перекритої місцями шаром вапна (іл. 11, 12). 2010 р. біля котловану палацу також знайшли велику фракцію подібної червоно-рудкої вохри, можливо, з навколишнього будівельного майданчика (іл. 16).

Ще 2013 р., аналізуючи ці археологічні знахідки, В. Мезенцев писав, що після зведення гончарівського палацу перед 1700 р. його цегляні півколони разом з керамічними базами й кам'яними капітелями чільного фасаду пофарбували у соковитий червоно-рудий колір. Ці виступаючі ордерні елементи виразно виділялись на площинах елевацій, які, очевидно, відпочатку були потиньковані й побілені. До спалення палацу в 1708 р. його червоні ордерні елементи забілили крейдою. Можливо, це зробили під

час ремонту будинку приблизно через п'ять років після спорудження, десь у перші роки XVIII ст.⁴¹

На основі малюнку Мазешиного палацу в Батурині 1744 р. та вищезгаданих археологічних знахідок С. Юрченко і В. Мезенцев підготували й опублікували 2013 р. гіпотетичну комп'ютерно-графічну реконструкцію його наріжної півколони з коринфською капітеллю, базою і п'єдесталом, забарвлених червоним, та побіленим фасадом (іл. 13). Там зображено фрагмент антаблементу палацу, фриз якого оздоблено керамічними глазурованими різнобарвними розетками та плитою з шляхетським гербом І. Мазеши «Курч». Цей архітектор-реставратор припускає, що профільовані карнизи, архітрави та основа цоколю споруди також первинно були виділені червоною фарбою.⁴²

Польські історики архітектури і реставратори будівель Речі Посполитої, котрі оцінили реконструк-

Іл. 15. Уламки керамічних профільованих карнизів чи інших виступаючих пластичних фасадних деталей.

Іл. 14. Фрагменти керамічних тонкої півколони (у профіль зліва) з декору чолової елевації чи фронтона палацу та кронштейнів (справа), які підтримували підвіконня.

цію В. Мезенцева вілли Гончарівки, вважають, що усі пластичні рельєфні декоративні деталі її елевацій були акцентовані червоним кольором, а площини стін – побілені за аналогіями ранньомодерних західних споруд з подібною зовнішньою колористикою.⁴³ На користь цього є знахідки серед решток палацу кількох уламків керамічних малих півколонок, профільованих карнизів чи підвіконь та кронштей-

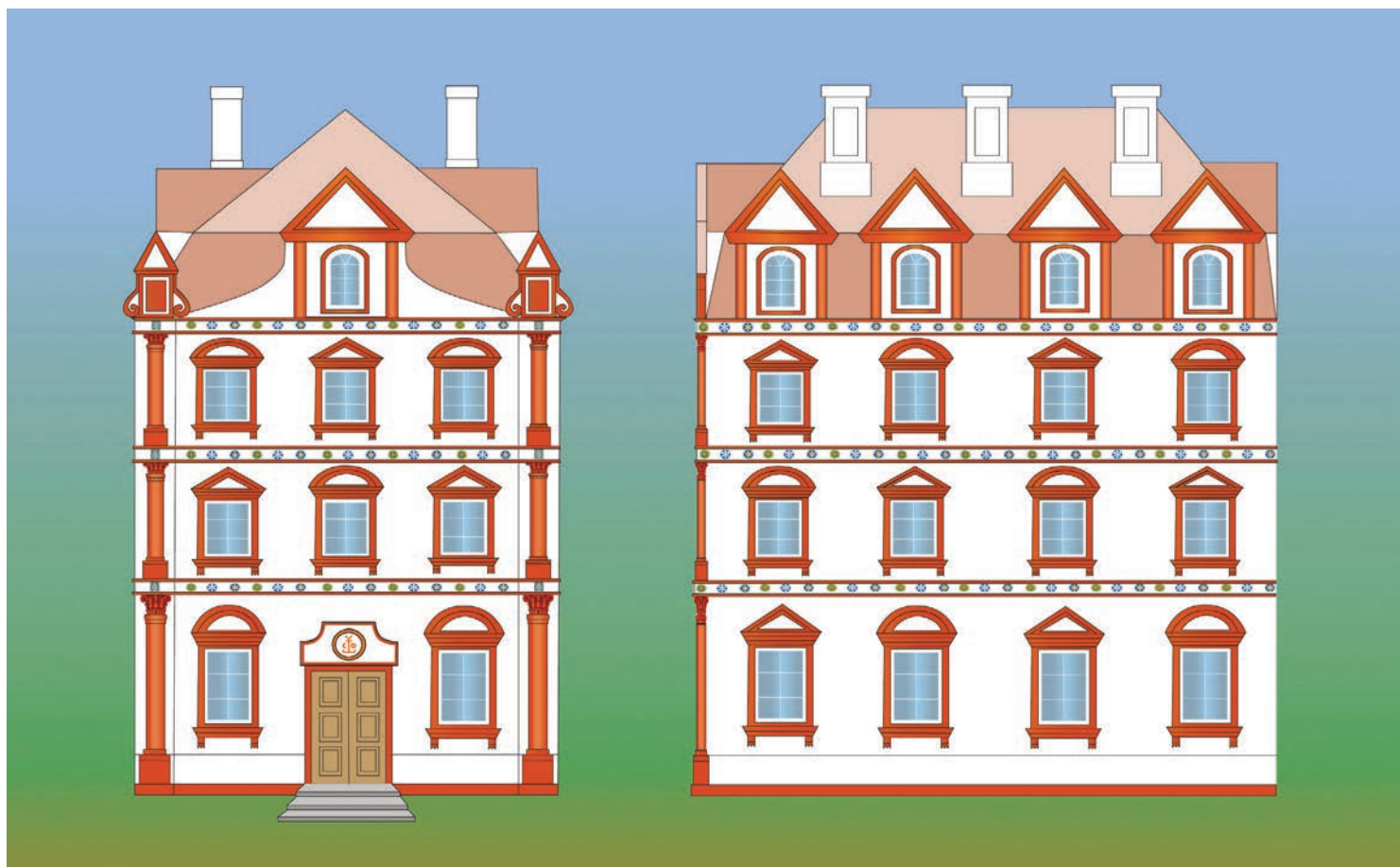
нів, які підтримували останні з боків. На їхніх знімках помітні залишки червоно-рудої вохристої фарби, частково замазані пізнішим шаром вапна на лицьових сторонах (іл. 14, 15).

На підставі цих археологічних даних та паралелей європейського зодчества, які наведемо нижче, В. Мезенцев і С. Дмитрієнко підготували нові гіпотетичні кольорові комп'ютерно-графічні реконструкції головного, торцевого, та поздовжнього фасадів палацу Гончарівки до 1700 р., перед суцільною

Іл. 16. Велика фракція червоно-рудої вохри, знайдена біля котловану палацу 2010 р.

Іл. 17. Головний (південний) і поздовжній (східний) фасади цегляного палацу І. Мазепи на Гончарівці з первинним червоно-рудим вохристим фарбуванням усіх виступаючих пластичних деталей та побілкою решти стін після його спорудження до 1700 р.
Гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка 2025 р.

побілкою його екстер'єру до 1708 р. (іл. 17 і задня обкладинка). Там, на чільній елевачії, відтворено первісний червоно-рудий вохристий колір наріжних півколон, їхніх баз і капітелей, де сліди такої фарби достовірно виявили в натурі. Здогадно, за західними аналогіями, на фасадах палацу також забарвлено червоним карнизи та архітрави на кожному поверсі, лиштви й сандрики вікон, підвіконня з бічними кронштейнами і підшва цоколю на решті білих стін. Так само гіпотетично вкриті червоним кольором виступаючі деталі фронтона, його кутових стовпчиків і порталу входу з тимпаном на чоловій елевачії та трикутні завершення вікон мансарди на поздовжній.

УНІКАЛЬНІСТЬ КОЛІРНОГО РІШЕННЯ ПАЛАЦУ ГОНЧАРІВКИ ДЛЯ ЗОДЧЕСТВА ГЕТЬМАНЩИНИ

Під час архітектурних обстежень і реставрацій пізньоготичних католицьких костелів XVII ст. на Львівщині й Тернопільщині, тоді у складі Польського

королівства, С. Юрченко виявив там первинне фарбування червоним ребер склепінь та побілку решти перекрить і стін інтер'єрів. Він також відкрив залишки темно-червоної фарби під шаром пізнішого тинькування на фронтоні ренесансно-маньєристичної православної монастирської церкви св. Іоанна Милостивого 1637 р. в с. Малі Загайці Кременецького р-ну на Тернопіллі.

На його думку, сполучення червоних і білих кольорів різних відтінків у опорядженні мурованих монастирських й світських споруд Гетьманщини успадковано від декору пізньоготичної та маньєристичної архітектури України й Заходу.⁴⁴ Наприклад, реставровані цегляні келії та покої ігумена XVI-XVII ст. у Спасо-Преображенському монастирі м. Новгорода-Сіверського Чернігівської обл. мають червоно-рожевий фриз на завершенні побілених фасадів. Північні келії другої половини XVII ст. Єлецького монастиря у Чернігові реконструйовано з пофарбованими червоно-вохристим кольором дерев'яними рамами арочних вікон та профільованим карнизом і архітравом, які

вінчають побілену цегляну стіну⁴⁵ (іл. 19). На потинькованій і побіленій бароковій житловій кам'яниці родини Сичевських кінця XVII ст. на Подолі у Києві, де розміщено Музей гетьманства, червоно-геракотовою фарбою вкриті профільовані лиштви вікон, трикутні сандрики та облямівки фігурних ніш⁴⁶ (іл. 20).

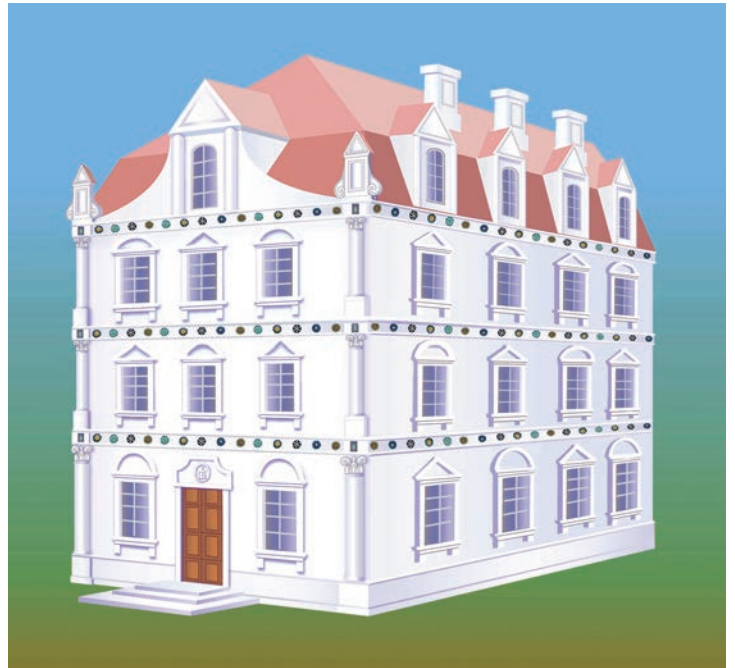
Проте нам невідоме фарбування червоним будь-яких деталей на екстер'єрах мешкальних, службових і господарських кам'яниць, скарбниць і канцелярій гетьманів, полковників та інших козацьких старшин, а також колегій, церков, дзвіниць і трапезних Гетьманщини. Червоно-білої зовнішньої колористики не згадують дослідники біля пів сотні переважно сакральних будівель, новозведених чи відновлених коштом неперевіреного мецената й фундатора храмів України І. Мазепи.⁴⁷

За С. Юрченком, на початку XVIII ст. у Гетьманщині стало прийнятим цілковито білити назовні усі цегляні споруди.⁴⁸ Зразками такої монохромної побілки елеваций є дзвіниця з церквою св. Івана Предтечі 1702 р. Чернігівського колегіуму, фундована І. Мазепою, та митрополича палата 1730-35 рр. на подвір'ї Софійського собору в Києві.

Тож, можна гадати, що у перші роки XVIII ст. червоні фасадні рельєфні деталі палацу Гончарівки вкрили шаром вапна й зробили його стіни повністю побіленими від цоколю до фронту за тодішньою новою архітектурною модою козацької держави. У такому вигляді головна Мазепина резиденція дійшла до розгрому Батурина 1708 р. Див. гіпотетичну комп'ютерно-графічну реконструкцію В. Мезенцева екстер'єру розглядуваного палацу після суцільної побілки до того року на іл. 18.

Це показує, що комбінація червоного і білого кольорів не була поширена або дотепер маловідома у зовнішньому декорі будівель Гетьманщини за І. Мазепи. Суттєво, що там не зустрічається фарбування червоним фустів, баз і капітелей колон, окрім вілли Гончарівки (наприклад, іл. 19, 20). Тож, надійно встановлене археологами первісне забарвлення червоним її ордерних елементів було унікальним серед відомих пам'яток архітектури Центральної України XVII-XVIII ст.

За версією В. Мезенцева, замовник І. Мазепа, зодчий, чи декоратори його головного осідку в Батурині перенесли туди червоно-білу колористику в комплексі з архітектурою і зовнішнім убранням барокових палаців та вілл Польщі чи інших країн Європи XVII ст.⁴⁹ Як покажемо далі, прийом фарбування фасадів світських

Іл. 18. Палац Гончарівки після суцільної побілки екстер'єру до зруйнування 1708 р. Дороблена гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка 2025 р.

і релігійних споруд подібними кольорами був там популярним за раннього Нового часу (наприклад, іл. 21-27).

АНАЛОГІЧНА КОЛОРИСТИКА ПАЛАЦІВ, ЗАМКІВ І КОСТЕЛІВ ПОЛЬЩІ XVI-XVIII ст.

У Центральній і Західній Європі фарбування елеваций мурованих будинків червоним різних тонів у поєднанні з білим, жовтим, кремовим, сірим та іншими яскравими кольорами зустрічається з романської й готичної архітектури, переважно в базиліках. Сполучення таких барв найбільше вживалось у оформленні світського і культового зодчества маньєризму, бароко й рококо. Ця колористика була важливим елементом зовнішнього убору численних споруд XVII-XVIII ст., відповідала їхній стилістиці та естетичним смакам тої епохи.⁵⁰

До нашого часу оригінальні фарби на стінах ранньомодерних будівель погано збереглись, нерідко втратили чи змінили кольори й відтінки. В ході їхніх ремонтів та поновлень у XIX-XXI ст. характерне для бароко поліхромне покриття фасадів часто заміняли на однотонні стримані, здебільше світлі, кольори, типові для архітектури класицизму. Тоді та іноді дотепер реставратори, консерватори й декоратори споруд тенденційно вважали ранньомодерну червоно-білу

Іл. 19. Реставровані потиньковані й побілені цегляні Північні келії другої половини XVII ст. Єлецького монастиря у Чернігові з профільованим карнизом та архітравом, пофарбованими червоно-вохристом кольором. Знімки С. Дмитрієнка 2025 р.

комбінацію неприйнятною, занадто контрастною, барвистою чи драстичною, а яскравого червоного кольору взагалі уникали.⁵¹ Зазвичай, таке барокове фарбування будинків різко виділяло їх, не гармоніювало з навколишнім міським, архітектурним чи природним середовищем.

Втім, після Другої світової війни археологи і реставратори у процесі досліджень стратиграфії шарів тиньку та фарб на ряді барокових палаців і костелів Польщі відкрили залишки червоної фарби та крейди на елевациях. Вони встановили, що там, як і в Україні Нового часу, будівлі фарбували дешевою природною мінеральною вохрою (оксид заліза з домішкою глини, перепаленої до червоного кольору). Відмінно, у Нідерландах, Франції та Англії XVI-XVIII ст. їх розписували дорогими тоді хімічними фарбами, які виготовляли з кольорових напівдорогоцінних каменів, вивезених з колоній цих країн в Африці та Азії.⁵²

Останнім часом польські історики архітектури й мистецтва та реставратори/консерватори середньовічних і модерних пам'яток зодчества глибоко вивчають різні питання їхньої колористики та переконують у необхідності наукового відтворення історично вірного

фарбування. Проте дотепер не вдалось відновити виявлене науковцями первинне зовнішнє оформлення зі щедрим використанням червоних барв на кількох визначних палацах, замках і костелах XVII-XVIII ст. у Польщі. Бо яскрава барвиста барокова колористика споруд досі лишається незвичною для сучасного сприйняття й уподобань багатьох вчених і тим більш широкого загалу.⁵³

У 1681-96 рр. запрошені італійські зодчі, скульптори та маляри спорудили й прикрасили за стилем римського бароко розкішну літню резиденцію польського короля Яна III Собеського на передмісті Варшави Вілянові. Дослідження показали, що з початку до 1720 р. її фасади були пофарбовані у білий, жовтий, кремовий, рожевий та інші ясні кольори. Їх оздоблювали коринфські колони, пілястри, антаблементи, лиштви вікон з трикутними сандриками, портали входів та інші виступаючі пластичні деталі й горельєфи соковитих багряної, порфірової, вишневої, теракотової і золотої фарб⁵⁴ (іл. 21).

Червоно-білу палітру елеваций також первісно мали аристократичний палац Сандомирських-Брюля 1696 р., зруйнований німецькими окупантами в 1943 р., та

Іл. 20. Потинькована і побілена кам'яниця Сичевських кінця XVII ст. на Подолі, у Києві, де червоно-теракотовою фарбою вкриті профільовані лиштви вікон, трикутні сандрики та облямівки фігурних ніш. Там міститься Музей гетьманства. Світлина К. Полякова 2025 р.

костел св. Йосипа 1664 р. конвенту сестер-візитанток, перебудований за стилем рококо 1765 рр., у Варшаві.⁵⁵

На жаль, у Вілянівському палаці-музеї та згаданому костелі оригінальну колористику екстер'єрів повністю не реконструювали. Планується її відновити у резиденції Я. Собеського за його часу та відбудувати в первинному вигляді палац Брюля.⁵⁶ Дотепер червоно-вохристе фарбування кінця XVII ст. відтворили тільки на окремих пластичних деталях, зокрема, на порталах бічних входів палацу Вілянова (іл. 21).

На зовнішньому опорядженні палаців та костелів Варшави за стилями пізнього бароко й рококо XVIII ст. застосовували також альтернативний розподіл розглядуваних кольорів. Прикладом є побілені пілястри, лиштви вікон і портал на червоних площинах фасадів палацу магнатів Чапських 1686 р. Після руйнації 1939 р. його реконструювали відповідно до модифікації у дусі рококо 1765 р. з такою альтернативною колористикою.⁵⁷

В XVI ст. італійські архітектори та митці перебували й оформили середньовічний величний замок польських королів на Вавелі, у Кракові, за стилем пізнього Відродження.⁵⁸ Дослідження елевацій вежових королівських покоїв замку встановили, що їх тоді розписали яскравими червоною, зеленою та іншими барвами. Фусті колон аркади на замковому подвір'ї пофарбували червоним, а їхні капітелі позолотили.⁵⁹

У 1685-95, 1700 рр. на руїнах готичного замку в м. Ридзині Великопольського воєводства італійські зодчі спорудили барокову чотириповерхову резиденцію польського короля Станіслава Лещинського, союзника шведського короля Карла XII та І. Мазепа. Ці маестро пофарбували її фасади у червоний і світлий кольори на зразок тогочасного зовнішнього декору палацу Вілянова. Однак в ході реконструкцій трьох названих

вище осідків польських королів їхню оригінальну ранньомодерну колірну композицію не відтворили. Вона відома лише дослідникам і реставраторам архітектури Польщі Нового часу.⁶⁰

2015 р. завершили реставрацію костелу св. Івана Хрестителя та Івана Євангеліста конвенту сестер-презенток у Старому Місті Кракова (іл. 22). Цей храм XII ст. перебудували у бароковому дусі в середині XVII ст. та 1715-23 рр. Реставратори виявили й відновили там барокове червоно-біле фарбування стін.⁶¹

Площини елевацій костелу потинькували й побілили. Чільний, торцевий, фасад з входом у центрі членують червоно-вохристі пілястри з коринфськими капітелями, профільовані карниз та архітрав. Арочні ніші мають обрамлення й лучкові сандрики того ж соковитого кольору. Головну елевацію увінчує великий бароковий трикутний фронтон з іконою св. Діви Марії посередині, похилими увігнутими крилами та бічними стовпчиками. Останні, пілястри з іонічними капітелями і п'єдесталами, які фланкують ікону, профільовані карнизи на завершенні фронтона також вкриті червоною вохрою.

Вертикальні дизайни, барокові ордерні елементи та інші пластичні декоративні деталі, пофарбовані червоним, з побілкою решти чоловічих фасадів цього костелу і реконструкції Мазепа на Гончарівці є подібні (порівняй іл. 17, 22 і задню обкладинку). В інтер'єрі храму червоною вохрою забарвили пілястри з капітелями, арки й ребра склепінь на тлі побілених стін і перекрить.

Багато істориків зодчества та реставраторів споруд Польщі визнають, що розглядувана червоно-світла колористика палаців, замків і костелів поширилась туди разом з віяннями архітектури Західної Європи.

Іл. 21. Бічний вхід до палацу польського короля у Вілянові (1696 р.), передмісті Варшави, де відтворено первісне червоно-вохристе фарбування порталу з трикутним сандриком. Фото В. Мезецева 2014 р.

Її перенесли до Речі Посполитої численні запрошені італійські, французькі, голландські, німецькі, австрійські та швейцарські зодчі й декоратори.⁶²

У плануванні, архітектурі та оздобленні палаців знаті польсько-литовської держави, як і багатьох країн Європи, простежують наслідування заміських вілл Північної Італії за стилями пізнього Відродження і палладіанства, а також маньєристичних і барокових палаців Франції, особливо знаменитих вишуканих маєтків короля Людовика XIV.⁶³ Дослідники королівської резиденції з парком Вілянова порівнюють її з прегарним палацово-парковим комплексом «короля-сонця» у Марлі 1685 р.⁶⁴ Колірні рішення цього французького палацу і паркових павільйонів опишемо нижче.

ЧЕРВОНО-СВІТЛЕ ФАРБУВАННЯ СПОРУД СІЛЕЗІЇ, ЧЕХІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ XVI-XVIII ст.

Широкий порівняльний аналіз колористики ранньомодерних будівель Центральної Європи на основі публікацій та інтернетних ресурсів дозволив В. Мезецеву зробити наступні спостереження. У світлі наявних даних, виявлення й відновлення червоно-світлого фарбування екстер'єрів відоме на значній кількості мурованих королівських та магнатських палаців, замків і монастирських храмів Польщі XVI-XVIII ст. Набагато менше його зустрічаємо серед світських й сакральних споруд Литви, Білорусі та Латвії (південної Лівонії) XVII-XVIII ст., лише як поодинокі зразки в Інтернеті. Найбільш розповсюдженою червоно-світла колористика була у зовнішньому опорядженні різних мурованих і дерев'яних будинків Сілезії, Чехії та південної й центрально-східної Німеччини того часу. Далі покажемо приклади ранньомодерних архітектурних пам'яток цих країн і співставимо відтворене там фарбування елементів з реконструкцією палацу Гончарівки (порівняй іл. 17, 23-25).

У 1526-1740 рр. Сілезія була під владою Габсбурзької імперії. У цей період екстер'єри палаців, замків, костелів, каплиць, ратуш та інших мурованих споруд того регіону часто тинькували, білили, а рельєфні декоративні деталі вкривали вохристою червоною фарбою різних тонів. У XVII-XVIII ст. така контрастна поліхромія фасадів домінувала в зодчестві Сілезії, як і сусідніх Моравії, Богемії, південної Німеччини, Саксонії, Лужиці та Австрії.⁶⁵

З рубежу цих століть у столиці Сілезії, м. Вроцлаві, існує великий мурований триповерховий бароковий будинок з мансардою, де з початку розміщався кляштор і шпиталь Ордена лицарів хреста з червоною зіркою. Після приєднання Сілезії до Польщі, з 1947 р. споруду займає Національний інститут ім. Оссолінських (Оссолінеум). Реконструкція того року відновила її опатну яскраву зовнішню барокову колористику⁶⁶ (іл. 23).

Побілені елементи другого й третього ярусів там членують широкі червоні пілястри на п'єдесталах і карнизи. Тою ж фарбою виділені лиштви прямокутних вікон та їхні трикутні й лучкові профільовані сандрики на другому поверсі. Ці форми сандриків чергуються аналогічно, як такі обрамлення вікон Мазешино палацу Гончарівки на його малюнку 1744 р. (іл. 10, 17, 18). На третьому ярусі Оссолінеуму червоні сандрики вікон прямі.

На головному, південному, фасаді будинку є ризаліт, що значно виступає. Ризаліт має вхід, три поверхи, по три вікна на кожному, високий бароковий фронтон з увігнутими крилами й вікном у центрі до мансардного поверху. Вікно фронтона фланкують тонкі червоні пілястри і півколони на п'єдесталах з золоченими коринфськими капітелями та профільованими базами. Вони спираються на широкий цоколь і символічно підтримують профільовані розкріповані архітрави та карниз червоного забарвлення на білому фоні фронтона ризаліту.

Північна елевація Оссолінеуму з банею загалом має такі самі пластичні орнаментальні деталі та колірне рішення. Триярусні торці двох бічних крил там подібні за параметрами, дизайном і декором до вищеописаного ризаліта головного фасаду. Відмінно, лише червоні пілястри другого поверху на цих торцях оздоблені іонічними золоченими капітелями. Типові барокова архітектура, пластичний убір та червоно-біле фарбування ризаліту з фронтоном і торців крил будинку Оссолінеуму Вроцлава схожі до розв'язання та оформлення чільної елевації гончарівської вілли (порівняй іл. 17, 23).

За правління Габсбургів, 1703 р. у Вроцлаві, на вул. єпископа Нанкера, 4 звели цегляну палату цісарської управи. Цю триповерхову з мансардою барокову споруду реконструювали також з первісною чепурною колористикою екстер'єру.

Зараз її займає університет того міста. На світлих площинах стін червоно-рожевою фарбою акцентували рустовані наріжні пілястри, профільовані карнизи, цоколь, лиштви прямокутних вікон, фігурні сандрики та портали входів на чоловому, торцевому, фасаді.⁶⁷ З початку XVIII ст. у здешній Сілезії здебільше вживали альтернативний розподіл кольорів з червоними площинами елевацій і світлими виступаючими декоративними елементами.⁶⁸

Як і Сілезія, Чехія за Нового часу була у складі Габсбурзької імперії. У чеських землях – Богемії, Моравії та Чеській Сілезії – знаходимо багато барокових мурованих палаців, замків, костелів, католицьких і православних каплиць, кляшторів, ратуш та деякі міські брами, де відтворено оригінальне червоне фарбування пілястр, колон, антаблементів, лиштв і сандриків вікон, порталів та фронтонів на білих чи ясножовтих стінах екстер'єрів. Така колористика була виразною рисою архітектури чеського бароко.

Наприклад, її мають споруджений французьким зодчим імпозантний Троїський палац 1691 р. під

Іл. 22. Головний фасад костелу св. Івана Хрестителя та Івана Євангеліста у м. Кракові, в Польщі, де реставровано бароковий червоно-білий декор. Знімок В. Мезенцева 2015 р.

Прагою; замок у м. Опочно, в Богемії, (барокова перебудова італійського архітектора 1690-х рр.); резиденція празького єпископа 1694 р. у м. Літомержіце, в Усті-над-Лабем краю; палац 1734 р. у м. Кунін, в Моравсько-Сілезькому краю; ратуша 1738 р. у м. Раконвік Середньочеського краю Богемії;⁶⁹ бароковий головний фасад кінця XVII ст. базиліки св. Георгія в замку Праги (твір італійського маестро); ротонда св. Маргарити (барокова модифікація австрійського зодчого 1716 р.) у палацовому комплексі 1700 р. м. Яромержіце-над-Ракитним, в Моравії; костели св. Миколая (барокова реновація після 1647 р.) у м. Борі та Успіння Діви Марії 1750 р. в м. Престіч Пльзенського краю; православна каплиця св. Івана Предтечі 1765 р. у м. Хабаржовіце, в Усті-над-Лабем краю; каплиці Знайдення Хреста Господнього 1728 р. в м. Тепліце того краю і св. Івана Хрестителя 1676 р. у Літомержіце;

Іл. 23. Чільна елевация з ризалітом кляштору Ордену лицарів хреста з червоною зіркою межі XVII-XVIII ст. у м. Вроцлаві, в Польщі, з відновленим оригінальним червоно-білим фарбуванням. Тепер приміщення Національного інституту ім. Оссолінських. "File:Ossolineum we Wrocławiu-852.JPG," *Wikimedia Commons*, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Ossolineum_we_Wroc%C5%82awiu-852.JPG&oldid=489543941 (дата звернення 11 вересня 2024 р.).

костел св. Івана Непомуцького 1734 р. в м. Кутна Гора, у Богемії; базиліка Вознесіння Діви Марії (1625, 1749 рр.) в м. Стара-Болеслав Середньочеського краю; запроєктовані італійськими зодчими костели Різдва св. Івана Хрестителя (барокова перебудова 1696 р.) і Св. Трійці 1728 р. у м. Валечі Карловарського краю; францисканський кляштор в м. Крумлові (барокові модифікації XVII-XVIII ст.), у Богемії, та цистерціанський монастир (барокова перебудова XVIII ст.) в м. Маріанська Тиніце Пльзенського краю, у Чехії.⁷⁰

Як відзначено, чимало названих палаців, замків і костелів XVII-XVIII ст. цієї країни з червоно-світлим

зовнішнім декором створили італійські, французькі та австрійські архітектори.

Особливо численними є різні ранньомодерні муровані споруди з розглядуваною колористикою екстер'єрів у федеральних землях південної й центрально-східної Німеччини: Саарі, Рейнланд-Пфальці, Баден-Вюртемберзі, Баварії, Гессені, Тюрингії та Саксонії. Там виявлено й поновлено оригінальне фарбування на фасадах багатьох палаців, особняків, замків, костелів, дзвіниць, монастирських будівель, ратуш, університетів, міських брам і міщанських кам'яниць за стилями Відродження, маньєризму, бароко й рококо.

Визначними пам'ятками зодчества, де світлі площини елевацій членують виступаючі орнаментальні деталі, виділені червоною фарбою різних відтінків, є грандіозні палацові ансамблі в м. Мангайм (1720 р.) та м. Брухзаль (1722 р.), стара ратуша 1700 р. з костелом св. Себастьяна й дзвіницею у Мангаймі, старий корпус 1712 р. славного університету м. Гайдельберг, управи лицарів Тевтонського ордену в м. Альтсгаузен (барокова перебудова 1729 р.) і на острові Майнау (1739 р.) Боденського озера, у Баден-Вюртемберзі, палади Шонборнер Гоф 1670 р. та Остейнер Гоф 1747 р. і ставка Тевтонського ордену 1740 р. в м. Майнц, адміністративний будинок середини XVIII ст. біля фортеці Еренбрайтштайн у м. Кобленц землі Рейнланд-Пфальц, палац 1702 р. в містечку Бібріх під м. Вісбаден та стара ратуша 1725 р. у м. Бюрстадт землі Гессен, старий палац (1603-1753 рр.) в м. Байройт і костел св. Мартіна з дзвіницею (барокові модифікації 1737-71 рр.) у м. Ламердінген, в Баварії, ренесансно-бароковий будинок XVI-XVIII ст. уряду Тюрингії у м. Ерфурт, ренесансна ратуша 1539 р. м. Марієнберг та цистерціанське абатство Зірки св. Діви Марії (барокова перебудова і декор 1716-32 рр.) у с. Паншвіц-Кукау, в Саксонії.⁷¹

Готичну базиліку вказаного цистерціанського жіночого конвенту Марієнштерн частково перебудували у бароковому дусі на початку XVIII ст. Її чільний, торцевий, фасад увінчано високим трикутним бароковим фронтоном з похилими увігнутими крилами, бічними волютами й конічними стовпчиками. Фронтон у центрі прикрашає арочна ніша зі статуєю св. Діви Марії, обрамлена трикутним сандриком і фланкована тонкими пілястрами. Цю елевацію опоряджено готичними контрфорсами на п'єдесталах, профільованими карнизами й архітравами, цоколем та ґанком з порталом входу. Названі виступаючі пластичні елементи, ніша фронтона, лиштви усіх вікон і портал вкриті червоно-вохристою фарбою, а площини стін побілені за поширеною колірною композицією барокових екстер'єрів (іл. 24).

Два побілені триповерхові ризаліти з входами посередині монастирського корпусу також увінчано трикутними фронтонами (один з овальним вікном до мансарди), розчленовано червоними пілястрами з п'єдесталами, цоколем і профільованими антаблементами (іл. 25). Ризаліти мають по три вікна на другому й третьому ярусах, облямовані лиштвами та арочними й прямими сандриками, і ґанки з порталами червоного кольору.⁷² Описані барокові вертикальний

дизайн, рельєфний убір та червоно-біле фарбування головного фасаду костелу і ризалітів будинку кляштора Зірки св. Діви Марії початку XVIII ст. у Паншвіц-Кукау близькі до реконструкції чоловічої елевації палацу Гончарівки (порівняй іл. 17, 24, 25 і задню обкладинку).

У північній Німеччині знаходимо набагато менше барокових мурованих світських і культових споруд з червоно-світлою зовнішньою колористикою, ніж у південній та центральній. Замок Ересповен кінця XVII ст. під м. Кельн, у Північному Рейні-Вестфалії, є прикладом дещо іншого, коричнево-жовтого, фарбування екстер'єру.⁷³ До наших порівнянь і прикладів пам'яток зодчества Німеччини не залучені менш численні там будівлі з брунатним й жовто-вохристим декором фасадів та з альтернативним розподілом кольорів, відмінних від фарбування Мазепиної вілли, а також середньовічні зразки. Дослідники деяких німецьких палаців з червоно-кремовим забарвленням елевацій у Майнці, на Верхньому Рейні, відзначають впливи французького бароко на їхню архітектуру і оформлення.⁷⁴

У Німеччині збереглась сила середньовічних та модерних фахверкових мешкальних споруд, де консервували чи поновили оригінальне зовнішнє фарбування. Балки каркасу там також часто вкривали червоним різних тонів, а проміжки стін між ними тинькували й білили. Так барви масової міської фахверкової забудови пасували до червоно-світлої колористики фасадів мурованих споруд, особливо популярної у південній і центрально-східній Німеччині за раннього Нового часу.

ЧЕРВОНО-СВІТЛА КОЛОРИСТИКА У ЗОДЧЕСТВІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVII-XVIII ст.

Нагадаємо, що дослідники та реставратори архітектури Речі Посполитої твердять, що розглядуваний колірний дизайн екстер'єрів її палацових і релігійних будівель запозичили з тогочасного передового зодчества Італії, Франції та Австрії.⁷⁵ Вище також згадувалось, що запрошені західноєвропейські маестро створили багато палаців, вілл, замків, костелів, монастирів тощо з таким зовнішнім поліхромним фарбуванням у Польщі, Чехії та Німеччині XVI-XVIII ст.

За панування Габсбургів над Богемією, Моравією і Сілезією їхня архітектура й мистецтво зазнали сильного австрійського впливу.⁷⁶ Вищезгаданий будинок цісарської адміністрації 1703 р. у Вроцлаві спорудили і пофарбували назовні у червоно-світлі кольори, оче-

Іл. 24. Чоловий фасад костелу цистерціанського жіночого конвенту Марієнштерн у с. Паншвіц-Кукау, в Саксонії, у Німеччині, з відтвореним бароковим червоно-білим декором.

"File:Kloster St Marienstern 18 JUN 2006.JPG,"
Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Kloster_St_Marienstern_18_JUN_2006.JPG&oldid=1053814279 (дата звернення 5 грудня 2025 р.).

видно, за взірцем тогочасних державних установ Австрії.

У федеральних землях Нижньої Австрії, Тіролю та Зальцбургу досліджена й відтворена оригінальна колористика кількох середньовічних і ранньомодерних мурованих базилік, каплиць, дзвіниць, кляшторів та бібліотеки. Їхні елевації побілені чи забарвлені жовтим, кремовим і ясно-сірим кольорами, а кутові пілястри, рустування, карнизи, віконні лиштви та облямівки фронтонів – червоним, рожевим або світло-коричневим.⁷⁷

Порівняємо реконструкцію чільного фасаду гончарівської вілли з невеликим мурованим триповерховим шляхетським особняком Робінігоф у м. Зальцбург, в Австрії (іл. 17, 26). Його спорудили 1648 р. й модифікували у стилі рококо в 1750 р. Головну елевацію там увінчує великий підтрикутний пізньобароковий фронтон з вікнами до мансарди, похилими увігнутими крилами, волютами та вазами по боках.

Реновація цього будинку 2007 р. відновила оригі-

нальну поліхромію його екстер'єру.⁷⁸ Блідо-жовті площини чолового фасаду там членують рожево-вохристі пілястри й карнизи. Прямокутні вікна прикрашають лиштви того ж теплого кольору, обрамовані пишними позолоченими рослинними мотивами.

Прикладами аристократичних замиських вілл за стилем французького бароко з дещо аналогічним колірним рішенням є шато де Бретюль XVII ст. і де Дамп'єр 1683 р. під Парижем. Там збереглися червоно-цегляні лиштви вікон, трикутні сандрики, профільовані карнизи, фронтони з вікнами до мансард та портали на жовтому, білому й сірому тлі площин елевацій.⁷⁹ Пізньобароковий шато де Пурталес 1750 р. в м. Страсбург, у Франції, має брунатні пілястри, лиштви вікон, лучкові сандрики, профільовані карнизи, фронтони та цоколь на побілених стінах.⁸⁰

Вплив шедевр французького барокового палацово-паркового мистецтва, Марлі, на планування, архітектуру і декор резиденції польських королів у Вілянові відзначався вище.⁸¹ У 1679-86 рр. Людовик XIV розбудував цей амбітний комплекс поблизу Версалю. Палац і павільйони у парку Марлі, схожому на версальський, розібрали 1806 р.

За описами, гравюрами й малюваннями, втрачений королівський палац мав квадратний план, кубічний об'єм, два поверхи, прямокутні вікна та головний фасад з входом у центрі, увінчаний трикутним фронтоном. Цю елевацію членували карнизи й пілястри на п'єдесталах, пофарбовані червоним, а капітелі та бази – золотим кольором. Мурований паркан біля королівської резиденції з початку розписали із зображенням колони рожевого мармуру. Дослідники відзначають синтез прийомів архітектури, убору і планування вілл можновладців античного Риму, пізнього Відродження й палладіанства Північної Італії та стилістики французького класичного бароко у створенні палацово-паркового ансамблю Марлі.⁸²

На олійній картині з його панорамою 1723 р. з колекції Національного музею шато Версалю намальовано королівський палац і дванадцять двоповерхових павільйонів для гостей у парку. Усі вони мали блідо-жовті фасади, опоряджені червоними пілястрами й карнизами.⁸³

Дослідник Батурина археолог д-р Олександр Бондар (Чернігів) вбачає у своїй графічній реконструкції мережі доріжок Мазепиної садиби з садом на Гончарівці риси регулярного розпланування т. зв. «французьких парків». Вони були модними у Франції в добу бароко й походять з ренесансної Італії. Таке

Іл. 25 Корпус з ризалітом абатства Марієнштерн з тою самою бароковою зовнішньою поліхромією.
 "File:Panschwitz-Kuckau, Kloster St. Marienstern, Klosterbäckerei und Neuer Konvent.jpg," *Wikimedia Commons*,
https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Panschwitz-Kuckau,_Kloster_St._Marienstern,_Klosterb%C3%A4ckerei_und_Neuer_Konvent.jpg&oldid=812675478 (дата звернення 5 грудня 2025 р.).

планування гончарівського маєтку з садом було найранішим відомим зразком у Центральній Україні.⁸⁴

1634 р. у містечку Сассуоло, під м. Модена, в Північній Італії, спорудили триповерхову віллу герцога за стилем італійського бароко.⁸⁵ Її фасади ясно-кремового кольору членують світло-брунатні профільовані карнизи, архітрави і пілястри, деякі рустовані. Того ж темного тону є інші пластичні виступаючі деталі екстер'єру.

На головній елевачії вілли прямокутні вікна обрамовують лиштви з трикутними й лучковими сандриками. Їхні форми чергуються по горизонталі, як на чільному фасаді палацу Гончарівки (іл. 10, 17, 18). Екстер'єр цієї італійської вілли також прикрашено розетками різних форматів, включно на завершеннях пілястр під карнизами. Портали там фланкують масивні півколони з капітелями, пофарбовані коричнево-рудим вохристим кольором, на сірих базах і п'єдесталах. Тим самим теплим тоном забарвлені арочні облямівки входів та ніш зі статуями. У центрі передньої елевачії, над входом, є бароковий трикутний фронтон з похилими увігнутими крилами й малими стовпчиками по краях. Тож, чимало декоративних

рельєфних деталей, ордерних елементів і поліхромного оформлення вілли у Сассуоло початку XVII ст. та Мазепиного головного осідку в Батурині подібні.

2014 р. В. Мезенцев оглянув пам'ятку архітектури з аналогічною колористикою у м. Флоренції, в Італії. Там, на площі Синьорії, 5 з XIV ст. зберігся багатоповерховий палаццо Бомбіччі. До 1786 р. зодчий Бернардо Фаллані модифікував його екстер'єр у дусі флорентійського бароко на замовлення тодішнього власника палацу Франческо ді Пієро Бомбіччі.⁸⁶ Реставрація будинку в 2007-08 рр. консервувала чи поновила там барокове брунатно-рожеве вохристе фарбування пілястр, профільованих карнизів, лиштв прямокутних вікон з трикутними й прямими сандриками та світло-жовтий колір потинькованих площин фасадів (іл. 27).

Реновація внутрішнього подвір'я палацу штатгальтерів Гет Лоо 1686 р. у м. Апелдорн, в Нідерландах, відновила там службові споруди і стайню із зовнішнім червоно-білим забарвленням.⁸⁷

За кольоровою гравюрою 1754 р., мурована багатоповерхова ратуша Амстердама (1742 р.) з початку мала побілений екстер'єр, опоряджений рожевими

Іл. 26. Головна елевація за стилем рококо шляхетського особняка Робінігоф у м. Зальцбург, в Австрії, з відновленою оригінальною поліхромною колористикою.

"File:Robinighof.JPG," *Wikimedia Commons*, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Robinighof.JPG&oldid=578830991> (дата звернення 1 грудня 2025 р.).

карнизами та пілястрами. Їхні коринфські капітелі, бази й п'єдестали намальовані жовтим чи золотим кольором. Таку поліхромію мав масивний ризаліт у центрі чільної елевації, увінчаний великим трикутним фронтоном з жовтими деталями.⁸⁸ 1808 р. цю величну ратушу, споруджену за стилем голландського класицизму, перетворили на резиденцію голландських королів й змінили ранішу палітру фасадів.

Червоно-біле зовнішнє фарбування вживали також у ранньомодерній церковній архітектурі Нідерландів та їхніх колоній. Наприклад, у м. Коломбо, в Шрі-Ланці (Цейлоні), до нашого часу дійшла мурована протестантська кірха Волвендааль 1757 р. Її екстер'єр потиньковано й побілено. На головній елевації бароковий трикутний фронтон оздоблено темно-червоними пілястрами, а портал входу забарвлено кораловим кольором. Той храм побудували голландські колоністи за володіння Шрі-Ланкою.⁸⁹

1746 р. на острові Зеландії, у Данії, звели бароковий триповерховий з мансардою палац Ледреборг з кап-

лицею, надбрамним баястим будинком і флігелями на подвір'ї маєтку. Їхні фасади жовтого кольору членовано червоно-вохристими широкими пілястрами.⁹⁰

У Копенгагені, в парку Фредеріксберг, збереглися пізньобарокові службовий будинок та оранжерея 1744 р. з червоно-білими екстер'єрами.⁹¹ У Данії зустрічаємо чимало фахверкових мешкальних споруд Нового часу, де балки каркасу пофарбовано червоним, а площини елевацій між ними потиньковано, побілено чи забарвлено жовтим кольором.

Тож, за дослідженнями В. Мезенцева, у світлі наявних публікацій та інтернетних джерел, розглядувана зовнішня червоно-світла колористика мурованих світських і культових будівель широко використовувалась у ранньомодерній Західній та Центральній Європі. Найбільше вона збереглась, виявлена, законсервована, або реконструйована в численних архітектурних пам'ятках південної й центрально-східної Німеччини, Чехії та Сілезії XVII-XVIII ст. Натепер менше її зразків знаходимо у зодчестві Австрії, Франції, Італії, Голландії, Данії, Словаччини й Румунії того часу.

Можливо, у названих країнах, як і в Польщі, у XIX-XXI ст. багато маньєристичних і барокових споруд перефарбували назовні у властиві архітектурі класицизму монохромні, переважно ясні, кольори. Тоді та за старою традицією дотепер в ході їхніх ремонтів і реставрацій не завжди відновлювали барвисті барокові фарби фасадів з яскравими різними тонами червоного.

ПЕРЕБУВАННЯ І. МАЗЕПИ НА ЗАХОДІ У 1650-60-х рр.

Дослідники біографії І. Мазепи вважають, що після студій у Києво-Могилянській колегії він продовжив навчання в Краківській академії у Польщі в 1650-х рр.⁹² За датуванням Т. Таїрової-Яковлевої, в 1659-65 рр. юний шляхтич служив покоєвим дворянином при дворі польського короля у Варшаві та виконував його дипломатичні доручення.⁹³ У давній і новій столицях Речі Посполитої І. Мазепа мав нагоду на власні очі бачити найкращі польські королівські та магнатські палаци й костели, де відомо червоно-світле фарбування елевацій у XVI-XVII ст.

Французький дипломат Жан де Балюз, який 1704 р. відвідав «замок... принца Мазепи», «господаря України» (очевидно, його укріплену головну резиденцію на Гончарівці), писав, що у молодих літах майбутній гетьман відвідав Париж і південну Францію. В 1659 р.

він разом з послами від польського короля був на прийнятті у королівському палаці Лувру з нагоди укладення Піренейського миру між Францією та Іспанією.⁹⁴ Тоді І. Мазепа у складі делегації від Речі Посполитої їхав з Варшави до Парижу, ймовірно, через північну Німеччину й Фландрію або через Чехію та південну Німеччину.

Багато істориків твердять, що наприкінці 1650-х рр. і в наступні роки молодий І. Мазепа виконував дипломатичні місії польського монарха, подорожував й підвищував освіту в університетах Німеччини, Голландії, Франції та Італії.⁹⁵ 2025 р. Т. Таїрова-Яковлева знайшла нові документальні свідчення про перебування І. Мазепа у Франції та Голландії до його гетьманування.⁹⁶ Мандрі і навчання у Західній Європі були традиційними для юних шляхтичів та магнатів польсько-литовської держави у XVII ст. Подорожні щоденники цих туристів і студентів 1660-х рр. демонструють, зокрема, їхній інтерес до тогочасних та стародавніх костелів, монастирів, палаців, замків, фортець, арсеналів, паркових споруд Західної і Центральної Європи й повернення до Польщі через Австрію, Чехію та Сілезію.⁹⁷

Нагадаємо, що у Сілезії, Моравії, Богемії та південній і центрально-східній Німеччині фарбування екстер'єрів ранньомодерних світських та сакральних споруд комбінацією червоного й світлих кольорів було найпоширенішим (наприклад, іл. 23-25). Тож, майбутній правитель України міг у натурі оглянути палаци, особняки, вілли та замки Заходу XVII ст. і надихатись їхньою архітектурою та убором з примітним зовнішнім колірним оформленням.

Ці думки В. Мезенцева близькі до висновків Л. Мироненко з її досліджень знайдених археологами кахлів від облицювання огрівальних печей палацу Гончарівки. Вона виявила аналогії їхнім сюжетам і орнаментам серед пічних кахлів Польщі, Литви та Німеччини кінця XVI – початку XVII ст. Археологиня гадає, що І. Мазепа замовив кахлі для груб своєї головної столичної резиденції за художніми дизайнами і форматами таких виробів Центральної Європи того часу, які він там особисто бачив. Вище вказувалось, що І. Мазепа перебував на Заході у середині XVII ст. 2024 р. Л. Мироненко опублікувала важливу ілюстровану англійську статтю про декор кахлів Батурина XVII-XVIII ст. та їхні тогочасні західні паралелі в археологічному виданні Оксфорду про керамічне мистецтво Європи Нового часу.⁹⁸

Іл. 27. Передній фасад палаццо Бомбіччі у м. Флоренції, в Італії, з реставрованим аналогічним бароковим колірним оформленням. Фото В. Мезенцева 2014 р.

ЗАХІДНІ ВИДАННЯ І ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО У МАЗЕПИНІЙ СТОЛИЦІ

І. Мазепа перебрав більшу частину багатого майна попереднього гетьмана І. Самойловича та його родини⁹⁹ (іл. 4). В описі пожитків останніх 1690 р. згадано, зокрема, велику кількість польських, латинських і грецьких стародруків, а також численні портрети та ікони.¹⁰⁰ Названо там і «книги польського друку... зразків малярських».¹⁰¹

За правління І. Мазепа західні книги, преса та картини доставлялись до Батурина. Так, вищеназваний французький дипломат Ж. Балюз у 1704 р. писав, що резиденція гетьмана мала «добірну бібліотеку, де на кожному кроці видно латинські книжки».¹⁰² Володар України отримував французькі та голландські газети й «слідкує і знає, що діється в чужоземних країнах».¹⁰³ У залі його палацу висіли гарні портрети Людовика XIV, польського короля, австрійського цісаря, турецького

Іл. 28. Святкування Дня Державного Прапора України на Майдані Гетьманської слави у Батурині 23 серпня 2025 р. Світлина Н. Сушко.

султана та інших іноземних правителів. При дворі І. Мазепи Ж. Балюз зустрів двох лікарів-німців та кілька італійських «майстрів». З ними гетьман розмовляв їхніми мовами.¹⁰⁴ Можливо, ці італійські маестро були митцями чи декораторами палацу Гончарівки.¹⁰⁵

Генеральний писар в уряді І. Мазепи, наступний гетьман на екзилі, Пилип Орлик (1710–42 рр.) захоплював «величну» бібліотеку свого рейментаря, книжкові скарби, яким не було рівних у тогочасній Україні. Там зібрали найкращі київські видання, німецькі й латинські стародруки (інкунабули) та бага-

тоілюстровані манускрипти у коштовних оправах.¹⁰⁶

Можна припустити, що серед європейських видань добірної Мазепиної бібліотеки були ілюстровані трактати провідних італійських теоретиків архітектури пізнього Відродження, раннього класицизму і бароко, котрі широко використовувались зодчими на Заході у XVI-XVIII ст.,¹⁰⁷ а також підручник для будівництва палаців, замків та маєтків, надрукований у Кракові 1659 р., або інші польські архітектурні трактати XVII ст.¹⁰⁸ Гетьман міг вибрати й надати дизайнеру і

декораторам своєї резиденції на Гончарівці взірці з таких публікацій з ілюстраціями та описами підхожих барокових палаців і вілл Речі Посполитої чи інших європейських держав з придворних бібліотеки й збірки гравюр та малювання у Батурині.

У XVI-XVIII ст. на Заході деякі гравюри після друку розмальовували аквареллю чи гуашшю. Рідше тоді друкували кольорові дереворити й мідьорити.¹⁰⁹ Зразок поліхромної голландської гравюри 1754 р. ратуші Амстердаму згадано вище.¹¹⁰

За В. Мезенцевим, І. Мазепа чи зодчий його осідку на Гончарівці перенесли туди червоно-білу колористику фасадів разом з архітектурою і убором палаців та вілл Польщі або інших країн Європи, радше Цен-

тральної, XVII ст., де тоді було модним таке зовнішнє фарбування будівель.

ПІДСУМКИ ПРАЦІ

Підсумуємо основні висновки й припущення проведеного дослідження. Виявлене у ході археологічних обстежень залишків цегляного палацу І. Мазепа на Гончарівці (до 1700 р.) первинне фарбування червоно-рудим вохристим кольором пластичних виступаючих деталей на потинькованих і побілених площинах його елеваций не було поширеним в мурованому зодчестві Гетьманщини (іл. 11-17). Особливо покриття червоною фарбою фустів, баз і капітелей колон, яке

мала ця головна резиденція гетьмана у Батурині, дотепер невідоме серед інших споруд Центральної України XVII-XVIII ст. (іл. 11-13).

Ймовірно, під час ремонту гончарівського палацу в перші роки XVIII ст. червоні фасадні деталі перекрили шаром вапна. Тоді екстер'єр став повністю побіленим, мабуть, за тогочасною архітектурною модою козацької держави (іл. 18). У такому вигляді будинок дійшов до свого розорення під час розгрому Батурина російським військом в 1708 р.

Гіпотетично реконструйована первісна червоно-біла комбінація барв елеваций Мазепиної ставки подібна до збереженого, законсервованого, чи відтвореного зовнішнього колірному декору численних ранньомодерних палаців, вілл, паркових павільйонів, замків, костелів, каплиць, монастирів, ратуш та інших мурованих споруд Центральної й Західної Європи (порівняй іл. 17, 22-27 і задню обкладинку). У світлі наявних публікацій та інтернетних ресурсів, аналогічне оформлення екстер'єрів пам'яток зодчества XVII-XVIII ст. з використанням червоної фарби різних відтінків на світлих фонах найбільше знаходимо у південній і центрально-східній Німеччині, Чехії та Сілезії (наприклад, іл. 23-25).

За версією В. Мезенцева, у 1696-1700 рр. на замовлення І. Мазепи побудували й прикрасили його головний осідок на Гончарівці на кшталт порівняно невеликих барокових аристократичних палаців (мансіонів) та замських вілл Речі Посполитої або інших держав Центральної Європи XVII ст. Він міг бачити такі під час свого перебування у Польщі, Німеччині, Голландії, Франції, Італії та інших європейських країнах, які він переїжджав у 1650-60-х рр. Гетьман також мав можливість вибрати зображення й описи підхожих західних палаців серед ілюстрованих книг своєї незрівнянної бібліотеки і збірки картин у Батурині та надати звітти архітектурні взірці дизайнеру і декораторам гончарівської вілли.

Вірогідно, вони чи її замовник запровадили там червоно-біле фарбування як характерну окрасу екстер'єрів визначних палаців, костелів і кляшторів Варшави, Кракова й Вроцлава у Польщі та інших країнах Заходу XVII ст., особливо розповсюджену тоді в зодчестві Центральної Європи. З початку XVIII ст. там поширився відмінний, альтернативний, розподіл тих кольорів на фасадах мурованих споруд за стилями пізнього бароко й рококо.

Розглянуте у буклеті червоно-біле забарвлення елеваций ставки І. Мазепи в гетьманській столиці та

широкі європейські паралелі цьому прийому підкріплюють твердження В. Мезенцева про типологічну відмінність палацу Гончарівки від відомих кам'яниць козацької еліти місцевої вернакулярної традиції та його приналежність до архітектури центральноєвропейського бароко. Детальним порівнянням розмірів, плану, дизайну і зовнішнього пластичного убору того палацу Батурина з подібними будівлями Заходу раннього Нового часу присвячено попередній буклет та академічну статтю.¹¹¹

Проведене дослідження доповнює наші знання про одну з найкращих втрачених споруд І. Мазепи, проливає світло на ще недостатньо вивчені колористику архітектури і палацове мистецтво Гетьманщини та впливи на них передового зодчества Заходу. Воно також показує європейську культурну ідентичність просвіченого гетьмана та перенесення ним модних способів орнаментативної барокової будівництва до столиці козацької держави. Це поглиблює наші уявлення про її високу культуру, збагачену стимулюючими західними віяннями та інноваціями за сприяння І. Мазепи.

Багатолітнє вивчення українськими й канадськими археологами решток його зруйнованої головної резиденції та наші комп'ютерно-графічні реконструкції її архітектури і декору допоможуть у мирний час в колишній столиці козацької України відбудувати на науковому рівні цінну унікальну пам'ятку творіння великого гетьмана.

ПІДТРИМКА БАТУРИНСЬКОГО ПРОЄКТУ В 2026 р.

Прийдешнього літа археологи планують провести розкопки у Батурині та його околицях, як це вдалось у 2024-25 рр. (іл. 7, 8). За усіх обставин війни в Україні, українські та канадські історики і археологи продовжать дослідження історії та культури гетьманської столиці, публікації академічних і науково-популярних статей, щорічних багатоілюстрованих буклетів та публічні доповіді на цю тему.

Під час напруженої боротьби з агресорами українська держава й Чернігівський університет не спроможні фінансувати Батуринський археологічний проєкт, як до великомасштабного вторгнення Росії у 2022 р. Продовження цих студій тепер можливе тільки коштом української діаспори у Канаді та Америці.

Учасники проєкту звертаються до українських організацій, фондів, компаній, громад і доброчинців з проханням надалі складати пожертви на історико-

археологічне вивчення Мазепиної столиці та публікацію його результатів. Канадських громадян ласкаво просимо надіслати чеки з внесками на адресу: **Ucrainica Research Institute, 9 Plastics Ave., Toronto, ON, Canada M8Z 4B6**. Просимо виписати Ваші чеки на: **Ucrainica Research Institute (memo: Baturyn Project)**.

Мешканцям США пропонуємо надіслати пожертви до канцелярії Фонду Катедр Українознавства за адресою: **Ukrainian Studies Fund, P. O. Box 24621, Philadelphia, PA 19111, USA**. Будь ласка, випишіть Ваші чеки на: **Ukrainian Studies Fund (memo: Baturyn Project)**. Ці українські установи надішлють канадським і американським громадянам відповідні офіційні посвідки для звільнення внесків від оподаткування. Усім установам і приватним жертводавцям буде висловлено подяку в публікаціях та публічних лекціях,

пов'язаних з проектом.

Додаткову інформацію про Батуринський проект у Північній Америці можна отримати від його канадського виконавчого директора д-р Володимира Мезенцева (КІУС, відділ Торонто) за телефоном (416) 766-1408 чи email: v.mezentsev@utoronto.ca. В Україні за довідками просимо звертатись до керівника Батуринської археологічної експедиції при Національному університеті «Чернігівський колегіум» Юрія Ситого за телефоном 067-388-5719 чи email: yurisytii@gmail.com.

Науковці щиро дякують українцям Канади і США за щедру підтримку досліджень старожитностей столиці козацької України 25 років. Віримо, що Ваша подальша допомога збереже й продовжить цей проект у тяжку годину навали загарбників на українські землі.

ПОСИЛАННЯ

1. Максим Нескуба, «Про результати досліджень історії Батурина розповів фахівець з Чернігівщини», *Суспільний кореспондент*. <https://www.sknews.net/pro-rezultaty-doslidzhennia-istorii-baturyna-rozpoviv-fakhivets-iz-chernihivshchyny>; Юрій Ситий, Сергій Сорокін, «Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” в м. Батурин Ніжинського р-ну Чернігівської області у 2025 р.», Науковий архів Інституту археології НАНУ в Києві за 2025 р.
2. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині та західні аналогії* (Торонто, 2024). 36 с., 31 іл. <https://www.academia.edu/128252943>. Zenon Kohut, Volodymyr Mezentsev, Yurii Sytyi “Architecture and Decor of Ivan Mazepa’s Palace in Baturyn and Western Analogies”, *Ukrainian Echo*, vol. 39, no. 13, Toronto, 17 June 2025, pp. 1-4, 16 figs. <https://www.academia.edu/130017223>
3. Zenon Kohut, “Two Decades of Scholarship and Service: Report on the Canadian Institute of Ukrainian Studies (1992-2012)”, *East/West: Journal of Ukrainian Studies* (ewjus.com), vol. V, no. 1 (2018), pp. 28-30. <https://www.academia.edu/47647496>
4. Див. посилання 2, 7, 11, 20, 22, 38, 39, 41.
5. <https://www.ucrainica.ca/our-projects/74>; <https://www.ucrainica.ca/articles>; <https://www.ucrainica.ca/ua/our-projects/74>; <https://www.ucrainica.ca/ua/new-item-ua>; <https://www.lucorg.com/hetman-mazepas-warriors>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=4CxrKBWU2K0>; <https://www.youtube.com/watch?v=G1-WdKkCdH4>; <https://www.facebook.com/ForumTVCanada>
7. Чотирнадцять наших ілюстрованих буклетів 2011-25 рр. у форматі ПДФ розміщено на вебсайті КІУС в розділі «Baturyn Project» (<https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/centres-and-programs/jacyk-centre/baturyn-project.html>) та на інтернет-сайті «Ім'я Івана Мазепи»: <http://www.mazepa.name/biblioteka-arheolohichnyh-zvitiv>; <http://www.mazepa.name/arhitektura-palatsu-ivana-mazepu-u-baturyni-ta-zahidni-analohiyi>. Див. також посилання 2, 11, 20, 22, 38, 39, 41.
8. Див. посилання 43, 52, 59, 62.
9. Див., наприклад, Юрій Ситий, «Укріплення Батурина за матеріалами археологічних досліджень», *Батуринська старовина: збірник наукових праць*, вип. 11 (15), Ніжин, 2025, с. 193-206; Каріна Солдатова, «До 30-річчя започаткування археологічних досліджень в Національному заповіднику “Гетьманська столиця”», *Слово «Гетьманської столиці»*, № 4 (109), Батурин, серпень-вересень 2025, с. 4. [29](https://baturin-</div><div data-bbox=)

capital.gov.ua/pro-zapovidnyk/diyalnist/gazeta-slovo-getmanskoyi-stolytsi/; Наталія Саєнко, «На варті історії: заповідник “Гетьманська столиця” в умовах війни», *Слово «Гетьманської столиці»*, № 4 (109), серпень-вересень 2025, с. 1; її ж, «“Гетьманська столиця”, Національний історико-культурний заповідник» [Електронний ресурс], *Велика українська енциклопедія*. [10. Каріна Солдатова, «Від витоків до сьогодення: археологічні дослідження Національного заповідника “Гетьманська столиця” \(1995-2025\)», *Збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції «Теорія модернізації в контексті сучасної світової науки»* \(Івано-Франківськ, 2025\), с. 465-470. \[https://chtyvo.org.ua/authors/Soldatova_Karina/Vid_vytokiv_do_sohodennia_arkheolohichni_doslidzhennia_Natsionalnoho_zapovidnyka_Hetmanska_stolytsia\]\(https://chtyvo.org.ua/authors/Soldatova_Karina/Vid_vytokiv_do_sohodennia_arkheolohichni_doslidzhennia_Natsionalnoho_zapovidnyka_Hetmanska_stolytsia\)](https://vue.gov.ua/Гетьманська_столиця#:~:text=«Гетьманська%20столиця»%2C%20Національний%20історико,Батурині%2C%20Україна; Саєнко Н., Сніжок З., Батюк А., Кіяшко Л., Солдатова К., Огієвська Р. Місто Батурина і Батуринська сотня в матеріалах Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 років. Ред. Н. Реброва, Н. Саєнко, Т. Кербут, О. Коваленко, кн. 1, ч. 1, 2 (Київ, 2025); Наталія Сердюк, «Національний заповідник “Гетьманська столиця” як осередок збереження пам’яті про загиблих у російсько-українській війні героїв-земляків», <i>Війна, наука та емоції: від інтерв’ю до пам’ятствотворення</i> (Київ, 2025), с. 123-128; Марина Хармак, Каріна Солдатова, «День пам’яті Батурина 1708 року», <i>Слово «Гетьманської столиці»</i>, № 6 (111), листопад-грудень 2025, с. 1; Максим Нескуба, «Пояс знатного воїна із посрібленням», <i>Слово «Гетьманської столиці»</i>, № 2 (107), березень-квітень 2025, с. 4-5; його ж, «Натільні хрести XIV-XVIII ст. із фондowego зібрання Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”», <i>Батуринська старовина. Збірник наукових праць</i>, вип. 11 (15). Ред. Т. Кербут, О. Коваленко та ін. (Ніжин, 2025), с. 126-137; Дробязко Н., Реброва Н., Траттнер М., Пархоменко С., «Нові дані про маєтності родини Орликів в Україні (за результатами проєкту “Резиденція Орлика. Відновлення України в архівах світу”»», <i>Сіверянський літопис</i>, № 3, Чернігів, 2025, с. 109-114. Див. також посилання 1, 10, 26.</p></div><div data-bbox=)

11. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, *Археологічні студії Батурина 2018-2019 рр. Реконструкції герба Івана Мазепи* (Торонто, 2019), с. 7-16. <https://www.academia.edu/40960457>; вказані автори, *Розкопки у Батурині 2019 року. Кахлі гетьманської столиці XVII – початку XVIII ст.* (Торонто, 2020), с. 8-16. <https://www.academia.edu/44692841>. Див. також посилання 7, 14.

12. Zenon E. Kohut, *The Making of Cossack Ukraine: Political Thought, Culture, and Identity Formation, 1569-1714* (Montreal – Kingston – London – Chicago – Edmonton – Toronto, 2025), pp. 102-427.

13. Сергій Павленко, *Шабля Івана Мазепи. Розбудова Гетьманщини на межі XVII-XVIII ст.* (Київ, 2025), с. 35-268.

14. Сергій Павленко, *Батуринська фортеця* (Київ, 2019), с. 134-136; Юрій Ситий, *Археологічні карти Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»* (Чернігів, 2023), с. 240-245.

15. *Батуринський архів та інші документи з історії українського гетьманства 1690-1709 рр.* Упоряд. Тетяна Таїрова-Яковлева (Київ, 2021), с. 5-6, 292-294.

16. Kohut, *The Making of Cossack Ukraine*, pp. 360-361.

17. *Батурина: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів.* Ред. О. Коваленко та ін., 2 вид. (Чернігів, 2012), с. 122-123.

18. Зенон Когут, *Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760-ті – 1830-ті роки* (Київ, 1996); його ж. *Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України* (Київ, 2004), с. 27-116; Zenon E. Kohut, *Making Ukraine: Studies on Political Culture, Historical Narrative, and Identity* (Edmonton – Toronto, 2011), pp. 58-134.

19. <https://cg.gov.ua/index.php?id=527656&tp=page>

20. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, *Історико-археологічні дослідження Батурина 2020-2021 рр. До 20-ліття Батуринського українсько-канадського проєкту* (Торонто, 2021), с. 26-27. <https://www.academia.edu/64982113>

21. Див. посилання 1.

22. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, *Розкопки у Батурині 2015 року. Реконструкції інтер’єрів палацу Івана Мазепи* (Торонто, 2016), с. 29. <https://www.academia.edu/27223868>; Олександр

Бондар, Батури́н: *фортифікації та міська структура* (Чернігів, 2019), с. 49-53.

https://uk.wikipedia.org/wiki/Миколаївський_Крупницький_жіночий_монастир

23. Когут, Мезенцев, Ситий, *Археологічні студії Батурина 2018-2019 рр.*, с. 23-24.

24. *Історія Русів* (Київ, 1991), с. 262.

25. Євген Луняк, *Козацька Україна XVI-XVIII ст. очима французьких сучасників* (Ніжин, 2013), с. 224.

26. *Мазепина книга*. Упоряд. І. Ситий (Чернігів, 2005), с. 40-43, 47, 49, 50, 52, 61, 64, 65, 68, 78, 82, 83, 94, 115, 125, 217, 303, 309, 323, 325, 327, 330, 332, 337, 338, 340, 367, 369, 370, 372, 374, 375, 381, 383, 395, 396, 399, 401, 403-405; Каріна Солдатова, «Формування комплексу маєтностей гетьмана Івана Самойловича на Лівобережній Україні», *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*, вип. 9 (Київ – Глухів, 2016), с. 181; її ж, «Козацьке населення сіл Батури́нської сотні від Івана Мазепи до Кирила Розумовського», *Чернігівські старожитності: Збірник наукових праць*, вип. 10 (13), Чернігів, 2025, с. 180-186; *Батури́н: гетьманська столиця ранньомодерної доби: Збірник документів і матеріалів*. Ред. О. Коваленко та ін. (Чернігів, 2020), с. 76, 80, 110.

27. *Мазепина книга*, с. 9; Павленко, *Шабля Івана Мазепи*, с. 104-105.

28. *Мазепина книга*, с. 103, 323-324.

29. Красно дякуємо К. Солдатовій за повідомлення про результати розкопок поблизу Обмачева 2025 р. та її аналізу історичних джерел.

30. Солдатова, «Формування комплексу маєтностей гетьмана Івана Самойловича», с. 181.

31. *Батури́н: сторінки історії*, с. 108.

32. Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині*, с. 9-11, іл. 4-15; Володимир Мезенцев, «Західні аналогії архітектури і декору палацу І. Мазепи на Гончарівці», *Сіверщина в історії України: Наукове видання*, вип. 18 (Ніжин, 2025), с. 96-97, рис. 2-8. <https://www.academia.edu/144094601>

33. National Museum, Stockholm, Tessin-Harleman Collection, Vol. THC 9076, 25:III, Building, Batturin, facade. Див. також Björn H. Hallström, *Russian architectural drawings in the Nationalmuseum* (Stockholm, 1963), pp. 3-6, 12-13, 94.

34. Володимир Ленченко, «Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині», *Пам'ятки України*, № 3, Київ, 2003, с. 19-33; Віктор Вечерський, *Гетьманські столиці України* (Київ, 2008), с. 185-186; Володимир Мезенцев, «Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині за рисунком 1744 р. та археологічними даними», *Батури́нська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батури́нської трагедії*. Ред. З. Когут та ін. (Київ, 2008), с. 217-220, рис. 2. <https://www.academia.edu/127800799>; його ж, «Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р.», *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*, вип. 3 (Київ – Глухів, 2010), с. 152-154, рис. 2, 3. <https://www.academia.edu/127801008>; Volodymyr Mezentsev, "Mazepa's Palace in Baturyn: Western and Ukrainian Baroque Architecture and Decoration", in *Poltava 1709: The Battle and the Myth*. Ed. S. Plochy (Cambridge, Mass., 2012), pp. 435-437, figs. 1, 3. <https://www.academia.edu/127801852>; Володимир Мезенцев, «Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині», *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*, вип. 6 (Київ – Глухів, 2013), с. 221-222, рис. 2, 3. <https://www.academia.edu/127801109>; його ж, «Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці», *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць*, вип. 7 (Київ – Глухів, 2014), с. 35-36, рис. 2, 3. <https://www.academia.edu/127801181>.

35. Михаил Цапенко, *Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков* (Москва, 1967), с. 197; Володимир Мезенцев, «Адаптація литовського бароко в архітектурі й декорі соборів Троїцького Чернігівського та Мгарського монастирів», *Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць* (Суми, 2008), с. 64.

36. Див. публікації В. Мезенцева у посиланнях 34, 37, 38.

37. Вечерський, *Гетьманські столиці України*, с. 185; Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині*, с. 11-15, іл. 7, 10-15; Мезенцев, «Західні аналогії архітектури і декору палацу І. Мазепи на Гончарівці», с. 97-99, рис. 3-8.

38. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, *Археологічні дослідження Батурина 2016 року. Керамічні*

оздобу палацу Івана Мазепи (Торонто, 2017), с. 11-14, 16-22. <https://www.academia.edu/33729749>; Володимир Мезенцев, «Керамічні розетки з декору палацу І. Мазепи в Батурині: комп'ютерні реконструкції та київські аналогії», *Сіверщина в історії України: Наукове видання*, вип. 10 (Глухів – Київ, 2017), с. 148-160. <http://www.mazepa.name/keramichnyj-dekor-z-palatsu-ivana-mazepu>; його ж, «Керамічні розетки споруд Центральної України XVII-XVIII ст.», *Сіверщина в історії України: Наукове видання*, вип. 11 (Глухів – Київ, 2018), с. 125-136. <http://www.mazepa.name/cms/wp-content/uploads/Hlukh-18-rozetky-Uk.-1pdf.pdf>; його ж, «Італійський ренесансний елемент в декорі церков Наддніпрянщини XVII-XVIII ст.», *Сіверщина в історії України: Наукове видання*, вип. 12 (Глухів – Київ, 2019), с. 136-150. <http://www.mazepa.name/z-istoriyi-arhitektury-chasiv-mazepu>

39. Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Володимир Коваленко, Юрій Ситий, *Розкопки на садибі Івана Мазепи та фортеці Батурина у 2011 р.* (Торонто, 2012), с. 11-17. <https://www.academia.edu/15282445>; Мезенцев, «Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці», с. 32-34. Див. також посилання 94, 106.

40. Див. посилання 43, 50-52, 54, 59, 62.

41. Мезенцев, «Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині», с. 224-226, рис. 9, 12; Зенон Когут, Володимир Мезенцев, Юрій Ситий, Вячеслав Скороход, *Розкопки у Батурині 2012 р. Культура козацької еліти Мазепинового двору* (Торонто, 2013), с. 12-14. <https://www.academia.edu/8505024>; Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині*, с. 13, 26-27.

42. Мезенцев, «Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині», с. 225, рис. 12; Когут, Мезенцев, Ситий, Скороход, *Розкопки у Батурині 2012 р.*, с. 12, 14.

43. В. Мезенцев щиро дякує за цінні консультації історикині мистецтва і реставраторці споруд Галини Ройковській-Тасак (Бюро міського консерватора пам'яток при уряді Кракова) та історик мистецтва д-р Павлу Детлофу (Інститут мистецтва ПАН у Кракові) в 2014-15 рр.

44. Див. посилання 42. Дуже дякуємо архітектору-реставратору С. Юрченку за високофахові консультації про фарбування й побілку будівель України XVII-XVIII ст. у 2012-13, 2025 рр.

45. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР*, т. 4 (Київ, 1986), с. 268.

46. https://uk.wikipedia.org/wiki/Музей_гетьманства; <https://ukrainaincognita.com/mista/muzei-hetmanstva-v-budynku-mazepu>

47. Див., наприклад, Віктор Вечерський, «Доля останньої архітектурної фундації гетьмана Івана Мазепи», *Батуринські читання 2007: Збірник наукових праць* (Ніжин, 2007), с. 46.

48. Мезенцев, «Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині», с. 226.

49. Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині*, с. 26-28.

50. Paweł Dettloff, "Kolorystyka barokowych fasad kościelnych Krakowa. Zarys problematyki", *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności: historia i konserwacja*. Red. K. Guttmejer (Warszawa, 2010), s. 144.

51. Karol Guttmejer, "Kolor na fasadach. O konieczności badań naukowych", *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności: historia i konserwacja* (Warszawa, 2010), s. 28.

52. В. Мезенцев дякує за цю інформацію реставраторам споруд проф. д-р габілю Іренеюшу Плюшці (Академія образотворчих мистецтв) та Г. Ройковській-Тасак у Кракові в 2015 р.

53. Guttmejer, "Kolor na fasadach", s. 19, 28-29; Dettloff, "Kolorystyka barokowych fasad kościelnych Krakowa", s. 144-145.

54. Paweł Jaskanis, "Kolorystyka elewacji pałacu w Wilanowie - zarys problemu", *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności: historia i konserwacja* (Warszawa, 2010), s. 166-167.

https://en.wikipedia.org/wiki/Wilanów_Palace; https://uk.wikipedia.org/wiki/Вілянівський_палац

55. https://en.wikipedia.org/wiki/Brühl_Palace,_Warsaw; https://en.wikipedia.org/wiki/Visitationist_Church

56. Див. посилання 54, 62.

57. Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині*, с. 24, іл. 30.

https://en.wikipedia.org/wiki/Czapski_Palace

58. https://en.wikipedia.org/wiki/Wawel_Castle

59. Marcin Fabiański, “Art and architecture of the Renaissance in Kraków in 1500-1550: an introduction”, *Polish and English responses to French art and architecture: contrasts and similarities*. Ed. F. Ames-Lewis (London, 1995), p. 147. В. Мезенцев щиро дякує за повідомлення про колірний декор королівського замку XVI ст. заступнику директора Музею Вавеля, історика мистецтва проф. Єжі Петрусь у Кракові 2015 р.

60. https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Rydzynie; https://uk.wikipedia.org/wiki/Ридзинський_замок. Див. також посилання 62.

61. https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_św._Jana_Chrcziciela_i_św._Jana_Ewangelisty_w_Krakowie.

62. В. Мезенцев дуже дякує за цінні консультації про західні впливи на архітектуру Польщі XVI-XVIII ст. історикам мистецтва та зодчества д-р Войцеху Боберському і проф. д-р габілю Анжею Барановському (Інститут мистецтва ПАН), директору Музею палацу Вілянова д-р Павлу Ясканісу, проф. д-р габілю Роберту М. Кункелю (Факультет архітектури Варшавської Політехніки), реставратору споруд і пам'яткоохоронцю д-р Каролу Гутмайєру (Бюро столичного консерватора пам'яток) у Варшаві, директору Інституту історії мистецтва Ягеллонського університету проф. д-р габілю Анжею Бетлею та д-р П. Детлофу (Інститут мистецтва ПАН) у Кракові в 2014-17 рр. Див. також посилання 63, 64.

63. Adam Miłobędzki, “Polish country houses in the Age of the Baroque: the French connection”, *Polish and English responses to French art and architecture: contrasts and similarities* (London, 1995), pp. 49-53; Wojciech Fijałkowski, “Jan III Sobieski’s Villa Nova and its Artistic Programme”, *The Baroque Villa. Suburban and Country Residences, c. 1600-1800*. Ed. B. Arciszewska (Wilanów Palace Museum, 2009), pp. 105-106, 120.

64. Jaskanis, “Kolorystyka elewacji pałacu w Wilanowie”, s. 167

65. Wojciech Brzezowski, “Kolorystyka architektoniczna na Śląsku w XVII i XVIII w.”, *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności: historia i konserwacja* (Warszawa, 2010), s. 122-123.

66. Там само, s. 117, 121, rys. 13. https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakład_Narodowy_im._Ossolińskich

67. Brzezowski, “Kolorystyka architektoniczna na Śląsku.”, s. 118, 119, rys. 10. https://pl.wikipedia.org/wiki/Dawny_budynek_Kamery_Cesarskiej_we_Wrocławiu

68. Brzezowski, “Kolorystyka architektoniczna na Śląsku”, s. 123.

69. https://en.wikipedia.org/wiki/Troja_Palace; https://en.wikipedia.org/wiki/Opočno_Castle; https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bishop_residence_of_Litoměřice; <https://en.wikipedia.org/wiki/Kunín>; https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Town_hall_in_Rakovník

70. https://en.wikipedia.org/wiki/St._George%27s_Basilica,_Prague; https://en.wikipedia.org/wiki/Jaroměřice_nad_Rokytnou; [https://en.wikipedia.org/wiki/Bor_\(Tachov_District\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bor_(Tachov_District)); [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Nanebevzetí_Panny_Marie_\(Přeštice\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Nanebevzetí_Panny_Marie_(Přeštice)); https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Chabařovice_kaple_sv._Jana_Křtitele.JPG; [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kaple_Nalezení_svatého_Kříže_\(Teplice\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kaple_Nalezení_svatého_Kříže_(Teplice)); [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kaple_svatého_Jana_Křtitele_\(Litoměřice\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kaple_svatého_Jana_Křtitele_(Litoměřice)); <https://www.tourismato.cz/uk/kostel-sv-jana-nepomuckeho-kutna-hora-p176553>; <https://www.dientzenhofers.cz/en/domy/estates/detail/386-stara-boleslav-bazilika-nanebevzeti-panny-marie>; [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Narození_svatého_Jana_Křtitele_\(Valeč\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_Narození_svatého_Jana_Křtitele_(Valeč)); https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Holy_Trinity_church_in_Valeč; <https://www.trip.com/travel-guide/attraction/cesky-krumlov/monastery-of-the-minorites-20903932>; https://en.wikipedia.org/wiki/Mariánská_Týnec

71. https://en.wikipedia.org/wiki/Mannheim_Palace; https://en.wikipedia.org/wiki/Bruchsal_Palace; [https://de.wikipedia.org/wiki/Altes_Rathaus_\(Mannheim\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Altes_Rathaus_(Mannheim)); https://en.wikipedia.org/wiki/Old_University,_Heidelberg; <https://www.archinform.net/projekte/14047.htm>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Mainau>; [https://de.wikipedia.org/wiki/Schönborner_Hof_\(Mainz\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Schönborner_Hof_(Mainz)); https://en.wikipedia.org/wiki/Osteiner_Hof; https://en.wikipedia.org/wiki/Deutschhaus_Mainz; <https://www.visit-koblenz.de/en/sights/dicasterial-building>; https://en.wikipedia.org/wiki/Biebrich_Palace; <https://en.wikipedia.org/wiki/Bürstadt>; https://de.wikipedia.org/wiki/Altes_Schloss_Bayreuth;

- [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St._Martin_\(Lamerdingen\);](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:St._Martin_(Lamerdingen);)
[https://de.wikipedia.org/wiki/Kurmainzische_Statthalterei;](https://de.wikipedia.org/wiki/Kurmainzische_Statthalterei;https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marienberg_Rathaus_(01).jpg)
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marienberg_Rathaus_\(01\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marienberg_Rathaus_(01).jpg) . Див. також посилання 72, 74.
72. [https://de.wikipedia.org/wiki/Kloster_St._Marienstern; https://www.komoot.com/highlight/321717](https://de.wikipedia.org/wiki/Kloster_St._Marienstern;https://www.komoot.com/highlight/321717)
73. https://en.wikipedia.org/wiki/Ehreshoven_Castle
74. Див., наприклад, https://en.wikipedia.org/wiki/Deutschhaus_Mainz
75. Див. посилання 62-64.
76. Brzezowski, “Kolorystyka architektoniczna na Śląsku”, s. 117, 122-123.
77. Guttmejer, “Kolor na fasadach”, s. 19, rys. 5; Ivo Hammer, “Lime Cannot be Substituted! Remarks on the History of the Methods and Materials of Painting and Repairing Historical Architectural Surfaces”, *Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności: historia i konserwacja* (Warszawa, 2010), pp. 323, 324, figs. 7, 9. Див. також: [https://de.wikipedia.org/wiki/Widum_Flaurling;](https://de.wikipedia.org/wiki/Widum_Flaurling;https://de.wikipedia.org/wiki/Pfarrkirche_Oberleutasch;https://www.visit-salzburg.net/surroundings/mittersill.htm)
[https://de.wikipedia.org/wiki/Pfarrkirche_Oberleutasch; https://www.visit-salzburg.net/surroundings/mittersill.htm](https://de.wikipedia.org/wiki/Pfarrkirche_Oberleutasch;https://www.visit-salzburg.net/surroundings/mittersill.htm)
78. [https://de.wikipedia.org/wiki/Robinighof; https://www.visit-salzburg.net/sights/robinighof.htm](https://de.wikipedia.org/wiki/Robinighof;https://www.visit-salzburg.net/sights/robinighof.htm)
79. [https://fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Breteil; https://en.wikipedia.org/wiki/Château_de_Dampierre](https://fr.wikipedia.org/wiki/Château_de_Breteil;https://en.wikipedia.org/wiki/Château_de_Dampierre)
80. https://en.wikipedia.org/wiki/Château_de_Portalès
81. Див. посилання 64.
82. Gérard Sabatier, “The Illusions of Marly”, *The Baroque Villa. Suburban and Country Residences, c. 1600-1800* (Wilanów Palace Museum, 2009), pp. 31-40, figs. 12, 13. https://en.wikipedia.org/wiki/Château_de_Marly
83. Див., наприклад, Michael Conan, “Garden Displays of Majestic Will”, in Henry A. Millon, *The Triumph of the Baroque. Architecture in Europe 1600-1750* (London, 1999), pp. 285, 486.
84. Бондар, Бату́рин: фортифікації та міська структура, с. 40, 44-46; Юрій Ситий, «Планування садиби Івана Мазепи на Гончарівці у світлі досліджених археологічних об’єктів», *Іван Мазепа та просторово-часовий колорит його доби: Збірник наукових праць*. Упоряд. та відп. ред. О. Ковалевська (Київ, 2024), с. 144-157.
85. https://en.wikipedia.org/wiki/Ducal_Palace_of_Sassuolo
86. https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_Bombicci
87. <https://www.theartnewspaper.com/2023/05/22/an-invisible-171m-renovation-dutch-royal-palace-reopens-after-five-year-long-project>
88. www.gettyimages.ca/detail/news-photo/view-of-the-town-hall-and-the-dam-in-amsterdam-1742-1801-news-photo/1511550389
89. https://en.wikipedia.org/wiki/Wolvendaal_Church
90. <https://en.wikipedia.org/wiki/Ledreborg>
91. https://en.wikipedia.org/wiki/Frederiksberg_Gardens
92. Ольга Ковалевська та ін., *Гетьман. Шляхи* (Київ, 2009), с. 37; Богдан Кентржинський, *Мазепа* (Київ, 2013), с. 97-98; Сергій Павленко, *Іван Мазепа: догетьманський період* (Київ, 2020), с. 72.
93. Дуже дякуємо Т. Таїровій-Яковлевій за цінні консультації у 2024 р. про перебування І. Мазепи у Польщі.
94. Теодор Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687-1709* (Мюнхен, 1988), с. 105. Стосовно достовірності повідомлень Ж. Балюза про відвідання ним Мазепиною столиці див. Сергій Павленко, «Лист французького дипломата Жана Балюза про його перебування в Батурині в 1704 р. та зустріч з Іваном Мазепою – фальсифікат історика Ілька Борщака чи його переклад тексту джерела?», *Сіверянський літопис*, № 4, 2024, с. 156-172.
95. Василь Луців, *Гетьман Іван Мазепа* (Торонто, 1954), с. 15; Theodore Mackiw, “A Biographical Sketch of Prince Mazepa (1639-1709)”, *The Ukrainian Review*, vol. XII, no. 4, London, Winter 1965, p. 63; Ілько Борщак, Рене Мартель, *Іван Мазепа* (Київ, 1991), с. 8; Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба*, вид. 2. Ред. Л. Винар (Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001), с. 61; *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.: Енциклопедичне видання*. Ред. В. Брюховецький (Київ, 2001), с. 343; Наталія Полонська-Василенко, *Історія України*, вид. 4, т. 2 (Київ, 2002), с. 53; Борис Крупницький,

Гетьман Мазепа та його доба (Київ, 2003), с. 21; Татьяна Таирова-Яковлева, *Мазепа. Жизнь замечательных людей* (Москва, 2007), с. 16; Ковалевська, *Гетьман. Шляхи*, с. 37, 38, 43, 53; Кентржинський, *Мазепа*, с. 98; Павленко, *Іван Мазепа: догетьманський період*, с. 73, 76-78; Віктор Горобець, *Мазепа. Тисячолікий герой української історії* (Київ, 2025), с. 25-41.

96. Вельми дякуємо Т. Таїровій-Яковлевій за повідомлення про її нові відкриття про догетьманський період життя І. Мазепи. Вона планує скоро опублікувати знайдені документи.

97. Adam Kucharski, «Turystyka i edukacja. Zagraniczna peregrynacja młodego polskiego magnata w relacji księdza Kazimierza Jana Wojsznarowicza (1667-1669)», *Studia Gdańskie*, т. XXIX, 2011, s. 206-224. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-8e4f5247-b079-4de1-b1f7-136d2b4c6bb8>.

В. Мезенцев щиро дякує знайомому мазепологу і дослідниці козаччини, провідній науковій співробітниці Інституту історії України НАНУ д-р габіль Ользі Ковалевській за важливі консультації у 2024 р.

98. Liudmyla Myronenko, “European and Local Features in the Decoration of Stove Tiles of the 17th – Early 18th Century from Baturyn, Ukraine”, in G. Blažková et al., eds. *Europa Postmediaevalis 2024: Patterns and Inspirations*, vol. 4. (Oxford: Archaeopress, 2024), pp. 331-333, figs. 5.2, 6. <https://doi.org/10.2307/jj.29556567.28>.

В. Мезенцев дякує Л. Мироненко за фахові консультації про кахлі XVII-XVIII ст. з розкопок Батурина, обмін думками і публікаціями у 2022-25 рр.

99. Сергій Павленко, *Гетьман Іван Мазепа. Перше п'ятиріччя правління* (Київ, 2021), с. 36-46.

100. «1690 г. Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову», *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографическою комиссиею*, т. 8 (Санкт-Петербург, 1884), стб. 1029, 1047, 1049, 1060-1061, 1068, 1076, 1105, 1123, 1157-1159, 1164, 1189, 1197. <https://runivers.ru/bookreader/book428117/#page/626/mode/1up>

101. Там само, стб. 1073.

102. Див. посилання 94.

103. Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах*, с. 105.

104. Там само.

105. Павленко, *Шабля Івана Мазепи*, с. 53, 70.

106. Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа*, с. 67; *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.* с. 344.

107. Див., наприклад, John Bold, *John Webb: Architectural Theory and Practice in the Seventeenth Century* (Oxford, 1989), pp. 120, 140, 147-148; James S. Ackerman, *The Villa: Form and Ideology of Country Houses* (Princeton, N. J., 1990), pp. 18, 22, 26, 89, 95-107, 134-158; Miłobędzki, “Polish country houses in the Age of the Baroque», pp. 51, 54; Sabatier, “The Illusions of Marly”, pp. 35-37; Freek Schmidt, “Dutch Arcadia: Amsterdam and Villa Culture”, *The Baroque Villa. Suburban and Country Residences, c. 1600-1800*. (Wilanów Palace Museum, 2009), pp. 57-58; Konrad Ottenheim, “Seventeenth-Century Country Seats of the Orange Court and Their Influence Abroad”, *The Baroque Villa. Suburban and Country Residences, c. 1600-1800*. (Wilanów Palace Museum, 2009), pp. 84-85, 90.

108. *Krótką nauka budownicza dworów, pałaców, zamków podług nieba i zwyczaju polskiego*. Opr. Adam Miłobędzki (Wrocław, 1957). <https://kroliczajama.pl/32577-opr-adam-milobedzki-o-krotka-nauka-budownicza-dworow-palacow-zamkow-podlug-nieba>; Aleksandra Jakóbczyk-Gola, *Gabinety i ogrody. Polskie nowożytne traktaty architektoniczne wobec kultury kolekcjonowania* (Warszawa, 2019), s. 15-49.

109. https://en.wikipedia.org/wiki/Color_printing; https://en.wikipedia.org/wiki/Jacob_Christoph_Le_Blon

110. Див. посилання 88.

111. Когут, Мезенцев, Ситий, *Архітектура палацу Івана Мазепи у Батурині та західні аналогії* (Торонто, 2024). 36 с., 31 іл.; Мезенцев, «Західні аналогії архітектури і декору палацу І. Мазепи на Гончарівці», *Сіверщина в історії України: Наукове видання*, вип. 18 (Ніжин, 2025), с. 96-117, 23 рис.

На задній обкладинці головний фасад палацу гетьмана Івана Мазепи (до 1700 р.) на околиці Батурина Гончарівка з первинним фарбуванням. Гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка 2025 р. Див. також іл. 17.

